# НЕБЕСНИЙ ГІСТЬ

## 1. Світова сенсація

Легкі, веселі, неначе зіткані з блискотливих вогнів стоповерхові хмарочоси гасли один за одним і ставали схожими на чорні, похмурі, важкі скелі. Діловий день минав. Трести, банки, торгові компанії, контори кінчали роботу. Хмарочоси порожніли, вмирали, темнішали. Зате нижні поверхи будинків заблищали ще яскравіше величезними вітринами та світловими рекламами магазинів. Оживали кіно, бари, ресторани.

Їхні різнобарвні вогні шаленіли, стрибали, змііїлися, перекидались, підморгували, ганялись один за одним, збиралися докупи, розсипались...

По вулицях темною лавиною повільно рухались автомобілі, по тротуарах — суцільні потоки людей.

Гуркотіла підземна залізниця, гуділи автомобілі, гарчали, завивали й верещали радіореклами, гриміли джази ресторанів та кіно, рокотів багатоголосий натовп.

Саме в цю пору найбільшого вуличного руху з дверей численних редакцій та контор газет з галасом, гамором і гиком вибігали, розмахуючи свіжими газетними аркушами, табунці хлопчаків. Їхні дзвінкі голоси лунали так пронизливо, що заглушали гомін натовпу.

— Небесний гість! — кричали газетярі. — Загибель Землі!

— Невідома планета летить назустріч земній кулі!

— Земля падає на зорю!

— Марсіани оголосили Землі війну!

Газети швидко розкуповували. Хлопці не встигали бігати до контор по нові паки.

Люди читали за столиками кафе, у вагонах та автомобілях, читали на ходу, натикаючись одне на одного і налітаючи на ліхтарні стовпи.

Не минуло й півгодини, як усе місто знало про незвичайну новину.

Ніби з-під землі виросли люди з любительськими телескопами, старовинними підзорними трубами і навіть театральними біноклями. Дивно, скільки підзорних труб знайшлося в цьому місті.

— За п'ятдесят центів ви можете цілу хвилину милуватися зорями.

— Політ у небо! Дешево й безпечно! Лише двадцять центів!

— Хто хоче подивитись на небесного гостя? Долар за три хвилини.

Та глядачі марно напружували зір: бачити небо заважали вогні міста, а там, де його можна було спостерігати, всі зірки здавались однаковими. Ні страховинного "чужоземного сонця", ні жахливої кошлатої комети ніде не було видно. Небо спокійне, мовчазне, як завжди.

Проте уми вже було збудоражено. Жителі міста-гіганта, які давно забули про існування неба, раптом згадали про нього. Виявилося, хмарочоси, біржі, акції, люди, сейфи, кіно та все інше летять разом із Землею в нескінченному небесному просторі, і доля Землі може залежати від того, що діється в небі.

Люди вже не сміялись. Бульварні газети, звичайно, прибріхували, як завжди, хлопчаки-газетярі — ще більше. Але те, що якесь небесне тіло летить назустріч Землі, було, очевидно, фактом. Подробиць ніхто не знав, і невідомо було, чим усе це скінчиться.

Світ охопила тривога...

2. Де ділася Олена?

— В обчисленнях помилки бути не могло. Я перевіряв двічі, Архімед — тричі. Олена загинула. З нею трапилась якась катастрофа, — ніби в гарячці говорив Іван Іванович і дивився па стареньку дружину невидющими очима.

Іван Іванович Тюменєв, шістдесятилітній, але ще бадьорий старик, та його дружина Олена Гаврилівна сиділи на широкій веранді. Далеко внизу, під кручею, виблискувала річка, по той бік річки височіли порослі хвойним лісом гірські хребти.

Сонце заходило. Тепле повітря було насичене запахом смоли.

Тюменєв тяжко зітхнув.

— Пора!

Підвівся, зійшов з веранди і попрямував гірською лісовою стежкою, що змійлася між товстими соснами, піднімаючись все вище, до лісистого хребта Кано, де стояли білі будівлі та башти обсерваторії. На західному схилі виднілась кругла башта С. П. Глазенапа — найдавніша абастуманська обсерваторія.

Коли Тюменєв підійшов до башти, вже зовсім смеркло.

Він піднявся на три східці й відчинив двері. Всередині башти було темно й прохолодно. У щілині, на фоні зоряного неба, темніла труба великого телескопа, спрямованого вгору, як ствол зенітної гармати.

Було тихо. Тільки звичне вухо вловлювало цокання годинникових механізмів та з суміжної з баштою лабораторії долинав спів племінника Тюменєва — Олександра Павловича Турцева, якого в сім'ї називали Архімедом за його надзвичайні математичні здібності.

Тюменєв навпомацки знайшов на стіні вимикач і повернув його. Спалахнула маленька лампочка під зеленим абажуром і освітила крісло, що стояло біля окуляра рефрактора. Іван Іванович підійшов до телескопа, потер руки, сів у крісло, готуючись до роботи. Телескоп уже кілька днів було спрямовано в одну точку неба — коло зорі Гамма Великої Ведмедиці.

— Архімед! — гукнув Тюменєв, і в куполі гучно віддалось луною: "... мед".

Спів у лабораторії стих, і почулося протяжне:

— Га-а?

— Знімок вийшов?

— Вийшов, — долинула відповідь.

— І?..

— Не знаходжу, — сказав племінник і знову замугикав пісню.

— Шукай гарненько! — гукнув Тюменєв, припавши оком до окуляра — і зразу ніби одірвався від Землі й перенісся за десятки трильйонів кілометрів у знайомий зоряний світ.

Раптом професорові здалося, що він бачить блискотливу порошинку-зірочку, не позначену на зоряній карті. Ні, це в очах двоїться.

— Здрастуйте, Іване Івановичу! — почув Тюменєв голос молодого астронома Аркусова. — Ну що, не знайшли?

Професор мовчки хитнув головою. Він не любив, коли заважали.

— Давно знайшли б, якби послухались моєї поради. Дайте оголошення: "Зникла комета Олена. Той, хто її знайде, дістане нагороду. Востаннє комету було видно на небі три роки тому, 14 липня. Відкрив її шість років тому заслужений діяч науки професор Тюменєв".

Професор нетерпляче ворухнувся в кріслі.

"Базікало! — подумав він, але стримав себе. Тюменєв не відводив погляду від окуляра телескопа. — Ні, в очах у мене не двоїться. Це нове небесне світило. Невже Олена?.."

— А ось і Олена... — вигукнув Аркусов, ніби підслухавши думки Тюменєва, і після паузи додав: — Гаврилівна. Доброї ночі, Олено Гаврилівно!

"Ну от, тепер дружина заважати прийшла", — злостився Тюменєв.

Терпець йому вривався. Він хотів крикнути, щоб йому дали спокій, та замість цього раптом вигукнув:

— Архімед! Архімед!.. — так несподівано голосно, що Олена Гаврилівна впустила термос, і він з дзенькотом покотився по кам'яній підлозі.

В ту ж мить почувся нестямний крик Архімеда:

— Знайшов! Знайшов!

Олександр Турцев з'явився в дверях лабораторії з мокрим негативом у руках. Тюменєв зірвався з крісла і, мало не збивши з ніг Аркусова, кинувся до племінника.

Аркусов повернув вимикач. Спалахнуло світло, яскраво осявши обсерваторію. Тюменєв вихопив з рук Архімеда знімок, подивився на світло.

— Ось тут, бачите? — показав нігтем Архімед.

— Атож, атож! — радісно вигукнув Тюменєв, повертаючи йому негатив. — То ж бо й воно! Ти на пластинці, а я раніше за тебе просто на небі…

Пробачте, дядечку, я раніше…

Та Тюменєв не чув заперечень Архімеда, з юнацькою жвавістю бігав по обсерваторії, потирав руки й вигукував:

— Чудово! Прекрасно! Олена знайшлась. Повернулася, хоч і з запізненням. Цікаво буде узнати, де вона пропадала.

Та радість його була передчасна.

3. Дивовижна знахідка

— Знову він співає. Архімед!

— Га-а?

— Іди сюди!

Тюменєв відкинувся на спинку крісла, чекаючи племінника.

Кроки Архімеда гучно лунали по обсерваторії.

— До ваших послуг, дядечку. Дя-деч-ку! Іване Івановичу!

— Ох, пробач, любий. Замислився і не чув, як ти підійшов. Закінчив обчислення?

— Так.

— А висновки? — спитав Тюменєв. Архімед розвів руками.

— Комета Олена рухається набагато швидше, ніж рухалась, коли з'явилася минулого разу.

— Так, усе це дуже дивно, — промовив Тюменєв. — Яскравість Олени неймовірно швидко зростає. Отже, комета рухається з швидкістю, яка суперечить усьому, що нам відомо в цій галузі. Загадковий і той факт, що досі ми не змогли виявити ні найменшої ознаки хвоста, хоч його вже має бути видно. Я починаю думати… Спектральний аналіз покаже, маємо ми справу з Оленою чи з якимось іншим небесним тілом.

— Але ми знайшли її…

— В тому місці, де чекали появи Олени? Це могло бути просто випадковістю. А ось і Аркусов. Ідіть сюди швидше! Що показав спектральний аналіз?

— Я ще ніколи не бачив такого складного спектра. Щось дивовижне, — відповів Аркусов.

— Але ж спектр Олени був не складний. Вуглеводень, окис вугле…

— Цей спектр зовсім не схожий на спектр комети Олени! — перебив Аркусов.

— От бачиш, — звернувся Тюменєв до Архімеда. — Моя догадка справджується. Мені лишається втішатись тільки тим, що, загубивши Олену, я відкрив нову зорю.

— Пробачте, дядечку, я відкрив її раніше за вас, — заперечив Архімед.

— Навіщо сперечатись? Назвіть її зорею Абастумані, й годі, — запропонував Аркусов.

Тюменєв усміхнувся.

— Так ми й зробимо. А поки що продовжуйте спостерігати зорю.

Минув ще якийсь час, і зоря піднесла нову несподіванку: світло її стало менш яскравим, так наче вона рушила назад, оддаляючись від Землі. Її голубий із зеленкуватим відтінком колір почав змінюватись на червоний. В небі є молоді зорі — червоні гіганти і старі зорі — червоні карлики. Але ж зоря, яку відкрив Тюменєв, мала голубий колір. Не могла ж вона постаріти на очах. Не могла вона з такою фантастичною швидкістю і оддалятись від Землі, щоб її голубий колір став червоним.

Не довіряючи Аркусову, Тюменєв сам зробив спектральний аналіз зорі і без великих зусиль виявив, що темні фраунгоферові лінії її спектра — подвійні. Розгадку знайдено: зоря була подвійна. Два сонця оберталися навколо центра ваги системи: одне — голубе, друге — червоне. В ту мить, коли зоря з'явилася, вона була обернена до Землі голубим сонцем. Згодом червоне сонце почало покривати голубе.

Дослідження показали, що зоря летить до нашої Сонячної системи з небувалою в літописах астрономії швидкістю.

Тепер зорю Абастумані було видно в телескоп уже так чітко, що її могли помітити й інші астрономи. Тюменєв вирішив, що настав час оповістити світ про нову зорю. Він склав і сам відправив телеграми до редакцій газет, до університетів, обсерваторій.

Так світ було схвильовано звісткою про наближення до Землі незвичайного небесного гостя.

4. Розмова на веранді

Олена Гаврилівна раділа з того, що історія з Оленою, яка так несподівано зникла, скінчилася щасливо. Хоч Іван Іванович, як і раніше, просиджував в обсерваторії цілісінькі ночі, він посвіжішав, почав добре спати і їсти.

Та це тривало недовго.

Дбайлива Олена Гаврилівна стала помічати, що Іван Іванович знову неуважний і задумливий — забуває навіть про улюблені полуниці з вершками.

— У нас в небі відбуваються великі події, — почав він, дивлячись примруженими очима на захід сонця. — Ми посилено вивчаємо зорю. Я спостерігаю її в телескоп, Аркусов фотографує, Архімед обчислює без

кінця. Ми випередили іноземних астрономів: нам про зорю відомо таке, чого ще ніхто в світі не знає.

— Що ж вам відомо?

— Зоря, яку ми відкрили, схожа на подвійну зорю Міцар. Уяви собі на небі не одне сонце, а два, причому більше сонце має одну планету, а менше — дві, одна а яких у свою чергу має супутників — два місяці.

— З-за цього не варто журитися. Не всім же планетам мати по два місяці.

— Ми вже чимало знаємо про зорю, — вів далі Тюменєв, не слухаючи дружини, — і все-таки вона поки що загадка. Зоря рухається з незвичайною, небувалою, неймовірною швидкістю. Архімед ще не закінчив своїх обчислень, але для нас уже тепер очевидно, що подвійна зоря пройде дуже близько від нашої Сонячної системи. — Чи не думаєш ти, що зоря може зіткнутися з нашою Землею?

— Зіткнутись? Ні. Але, проходячи досить близько, вона, певно, завдасть нам таки багато клопоту. Викличе припливні явища.

— Це небезпечно? Тюменєв знизав плечима.

— Все залежатиме від того, на якій саме відстані пройде од Землі зоря Абастумані.

Сонце спустилося за гору. Іванові Івановичу час було вже йти до обсерваторії, а він усе ще сидів на веранді в плетеному кріслі і дивився на згасаючі барви заходу. І коли вони погасли зовсім, професор заговорив знову, тихо й схвильовано:

— Не знаю, чи зрозумієш ти мене, Олено… Я все життя віддав науці. Ніяка жертва не мала, якщо вона розширює людські знання…

Олена Гаврилівна насторожилась.

— Нам, земним жителям, — говорив він далі, — доведеться пережити виняткові події, бути свідками незвичайних явищ… Такі події трапляються один раз на мільйони мільярдів років, і ти можеш зрозуміти, який інтерес і яку цінність для науки вони становлять.

— Так. Поблизу нашої Сонячної системи пройде подвійна зоря, і ти спостерігатимеш її, — сказала Олена Гаврилівна.

— Поблизу! Та близькість астрономічною мовою — це щонайменше сотні тисяч, мільйони, сотні мільйонів кілометрів. Чи багато побачиш із Землі?

Настала коротка мовчанка. Було вже зовсім темно, та Олена Гаврилівна не світила світла. Вона злякано дивилась на мерехтливе сяйво перших зірок, які тепер здавалися їй зловісними, й спитала:

— Що ж ти хочеш?

— Летіти на зорю Абастумані, — пролунав з темряви голос Тюменєва.

У відповідь почулося зітхання й коротке схлипування.

"Допрацювався. Доведеться завтра ж викликати лікаря", — подумала Олена Гаврилівна і сказала ніби простудженим голосом:

— Це ти… серйозно, Іване Івановичу?

— Цілком серйозно. То ж бо й воно…

— На чому ж ти полетиш? Адже міжпланетних ракет ще не винайдено.

— На жаль, так. Але в мене є план. Признатись, дуже сміливий і незвичайний. Я доручив Архімедові зробити ряд дуже складних обчислень і розрахунків. Він іще сам не знає, для чого їх робить.

Зашурхотів пісок на доріжці, почулися чиїсь кроки. Дві тіні підійшли до поручнів веранди.

— Це ти, Архімед? — запитав Тюменєв.

— Ми, — відповів Аркусов. Стурбовані вашим запізненням. Прийшли довідатися про здоров'я. Добрий вечір, Олено Гаврилівно!

— Слухай, Архімед, і ви, Аркусов, послухайте, — в голосі Тюменєва пролупало надзвичайне хвилювання. — Друзі мої! Якби я вам запропонував вирушити зі мною в дуже небезпечну, дуже рисковану, але конче важливу наукову експедицію, чи згодилися б ви?

— Авжеж, — швидко відповів Архімед.

— Завжди готовий! — одночасно вигукнув Аркусов.

— От бачиш, — повернув Тюменєв голову до Олени Гаврилівни, — мені шістдесят, а кожному із них немає й тридцяти, і вони не роздумуючи погодились.

Спершись рукою на поручні, Аркусов спритно перестрибнув через них, розшукав на веранді вимикач і засвітив світло.

Обличчя Олени Гаврилівни було збентежене, а очі Івана Івановича горіли молодечим запалом.

— Так, я пропоную вам не більш і не менш як летіти зі мною на зорю Абастумані! То ж бо й воно!

Почувши це, Аркусов раптом став серйозний і багатозначно подивився на Архімеда — чи не збожеволів старий професор? А завжди спокійний Архімед мимоволі знизав плечима:

— Летіти? Але на чому?

— Ти сам, Архімед, візьмеш участь у конструюванні літального апарата, — загадково відповів Тюменєв. — Завтра я їду в справах до Ленінграда, — заявив він несподівано.

Другого дня Тюменєв справді поїхав і не повертався понад два місяці.

5. У пастці

Цілу ніч над обсерваторією шаленіла буря. Незважаючи на спеціальну систему кріплень, купол двигтів, хитався, — здавалося: ось-ось зірветься. Крізь отвір у куполі вітер вривався у башту, обдаючи обличчя й руки Тюменєва нічною свіжістю і запахом хвойного лісу. Густина повітря швидко змінювалась. Це заважало спостерігати, спотворюючи зображення зорі. Тюменєв сердився, лаяв вітер, а зорі навіть погрозив кулаком:

— Це все твої жарти!

У телескоп уже чітко було видно два сонця зорі Абастумані, розділені тонесенькою темною смужкою небесного простору. Насправді ширина цієї щілини дорівнювала сотням мільйонів кілометрів. У ній вільно вміщувались орбіти планет та їхніх супутників двох сонячних систем, зв'язаних взаємним притяганням. Більше сонце було забарвлене в червоний колір, менше — в голубий.

Небо блідло, згасала подвійна зоря, — світало. Час кінчати спостереження.

— Архімед! — гукнув Тюменєв. — Архі-ме-ед!

— Його ще нема, Іване Івановичу, — почувся з лабораторії голос Аркусова.

— Як це — ще нема? Вже пішов, хочете ви сказати? Ах, так…

— То ж бо й воно, — неголосно вказав Аркусов, повторюючи улюблену примовку Тюменєва.

Іван Іванович згадав, що сам звільнив Архімеда від усіх нічних робіт в обсерваторії, щоб той міг зайнятись виключно обчисленням. Досі Архімед працював майже цілодобово, дуже перевтомився, проте не хотів кидати астрономічних спостережень, доки Тюменєв, — це було вчора ввечері, — не нагримав на нього:

— Отак ти до запалення мозку допрацюєшся! Якщо ти ще ночами в обсерваторії працюватимеш, то вчасно не скінчиш своїх обчислень. І ми пропустимо момент, єдиний у житті не тільки нашому, а й усього людства. Марш додому і лягай спати, а завтра, коли голова буде свіжа, сідай за обчислення! — І Тюменєв майже виштовхнув Архімеда з обсерваторії, вигукнувши в темряву: — То ж бо й воно!

— Ну й вітер! З ніг валяє, — сказав Аркусов, входячи до обсерваторії.

— І не те ще буде, — зауважив Тюменєв, підводячись з крісла. — Зоря працює.

— Дозвольте провести вас додому, Іване Івановичу.

— Дякую. Не турбуйтеся. Сам дійду.

Тюменєв підійшов до дверей і спробував відчинити їх. Та двері не піддавалися.

— Що таке? Певно, Микита замкнув їх на ключ, щоб вітер не одчинив. Микито! Микито!

Ніхто не озивався.

— Навіщо Микиті замикати, — заперечив Аркусов. — Двері одчиняються надвір. Мабуть, вітер не дає відчинити. Дозвольте, я допоможу.

Аркусов щосили натис плечем. Двері трохи одчинилися, — вітер засвистів у вухах, розкуйовдив волосся, — і зразу ж щільно причинилися. Знову натиск плечем — двері навіть не одхилились.

— Спробуймо вдвох, — запропонував Тюменєв. — Раз, два, три! Ой, ой!.. Плече забив. З таким самим успіхом ми могли б натискати на залізобетонну стіну.

— Справді, знаєте... — озвався Аркусов, теж потираючи забите плече.

— Цікаво! В пастку попали. В'язні урагану, — Тюменєв розсміявся. — Оце так зоря! Які діла робить! Яка здоровенна сила!

— Доведеться тут відсиджуватись, доки вітер ущухне.

— Відсиджуватись? Не згоден, — сказав Тюменєв. — Олена Гаврилівна, мабуть, хвилюється. Я йду, а ви як хочете.

— Але ж ми й дверей відчинити не можемо.

— То й не треба! Ось люк. Він веде до підвалу, в машинне відділення. З підвалу двері виходять на захід, а вітер дме зі сходу. Ті двері ми напевне відчинимо. Ходімо!

6. Крізь повітряний потік

Низькі залізні двері підвалу були відчинені навстіж. Біля дверей у напівтемному підвалі сидів Микита, посмоктуючи люлечку.

— Вітер загнав, одсиджуюсь, — пояснив він Тюменєву. — Хотів пройти до корпусу, але з ніг так і валяє. Не йдіть і ви, Іване Івановичу.

— Дурниці, — сказав Тюменєв і сміливо вийшов з підвалу.

Аркусов не одставав від нього.

Будівля прикривала їх од вітру, і вони щасливо пройшли кілька кроків уздовж стіни круглої башти, але як тільки поминули її, вітер зі свистом ударив у груди й обличчя.

Тюменєв зігнувся під прямим кутом і рушив уперед, та скоро відчув, що задихається. Спробував іти задки, але порив вітру одразу ж збив його з ніг.

Аркусов допоміг професорові підвестися. Тюменєв уже не заперечував проти допомоги.

— Прикрийте рот носовою хустинкою! — гукнув Аркусов, підтримуючи старого астронома.

Здавалось, зоря намагалася вже тепер зірвати всю атмосферу Землі. Ураган шаленів. Дерева похилилися в один бік, гілки, витягтись, дрібно тремтіли, різноголосо дзвеніли, свистіли, співали, мов туго натягнуті

струни. Тріщали зламані бурею дерева. Величезні суки, гілки, листя, сухі голки й шишки — все лісове сміття шалено проносилось над головою. Смерчі білої куряви крутилися, танцювали по дорогах. У синьому небі з неймовірною швидкістю мчали обривки білих, як вата, хмар.

Від обсерваторії до лісу треба було пройти кроків двісті по відкритому місцю. "Чи вистачить у старого сили?" — подумав Аркусов. У лісі буде затишніше, але там, дивись, придавить деревом або впаде на голову товстий сук. А за лісом — знову чисте поле. Ні, не дійде Тюменєв…

Від "корпусу" — головної будівлі — ледве долинув заглушений бурею крик. Аркусов озирнувся. Міцно тримаючись за кам'яну балюстраду, на нижній веранді стояли молоді співробітники обсерваторії і застережливо кричали. Хтось махав рукою.

Аркусов почав побоюватися вже не тільки за Тюменєва, а й за самого себе.

— Іване Івановичу, вернімося! — крикнув він у вухо Тюменєву.

— Я… вас… не тримаю… — відповів шалений старик і, скорчившись іще більше, почав пробиратися вперед. Іти проти течії скаженого гірського потоку було б не важче. Та Тюменєв ішов. Чи міг повернутися Аркусов?

І, чіпляючись один за одного, один одного підштовхуючи й підтримуючи, падаючи й насилу підводячись, крок за кроком просувалися вони вперед і, нарешті, досягли лісу.

Тут було затишніше, дихалося легше. Але стежку завалив бурелом. Щохвилини доводилося перелазити через повалені дерева й купи сміття або обходити їх.

З-під оголеного коріння старої сосни, наполовину розчахнутої і обвугленої давнім ударом блискавки, витікало джерело. Вода його, насичена газами, вирувала, шипіла, бралась бульками і стікала сріблястим струмочком. Ще вчора цього джерела не було. "Мабуть, нарзанне джерело. Нове джерело, породжене зорею", — подумав Тюменєв.

На зовсім рівному місці Аркусов спіткнувся, голосно скрикнув, ступив крок, знову скрикнув і сів на землю.

— Я, здається, звихнув ногу, — сказав він. — Збагнути не можу, як це трапилося.

— З ласки зорі, — озвався Тюменєв. — Пояснювати зараз ніколи. Скидайте-но черевика, я постараюсь вправити вашу ногу.

Тюменєв смикнув за ногу Аркусова. Той зойкнув.

— Дуже болить? — запитав Тюменєв.

— Так. Дякую. Кістка, здається, стала на місце.

Кульгаючи і охаючи, Аркусов чвалав за Тюменєвим. Ось і узлісся. Курява з шляху забиває очі, ніс, рот. Вітер валяє з міг. До другого переліска не менш як сотня метрів.

— Іване Івановичу, тепер я вам поганий помічник. Доведеться нам тут перечекати до вечора.

— Дурниці, — заперечив Тюменєв. — Боягузтво. Лишилося зовсім небагато. Бачите, вже дах будинку видно. Якщо йти відкритою галявиною важко, то ми переповзем її. Я попереду, ви — в кільватері.

І Тюменєв справді порачкував. "Недарма Олена Гаврилівна називає його "гарячкою", — подумав Аркусов, усміхнувся, поморщився і поповз за Тюменєвим "у кільватері".

"Ні, я його не візьму в експедицію. Легкодухий. Тюхтій. То ж бо й воно", — подумав Тюменєв, хоробро перетинаючи галявину.

7. Неспокійний день

Олені Гаврилівні не спалося. Тривожні думки обсіли. Іван Іванович — її Ваня — збирається в якусь експедицію, з котрої, може, й не повернеться. Зоря завдала клопоту. Почалися бурі. Будинок стоїть у затишному місці, а весь двигтить. І Олена Гаврилівна, хоч і душно, звечора щільно причинила всі двері й вікна. А ліс усе шумить, вітер гуде, не дає заснути...

Аж під ранок непомітно задрімала старенька, і раптом — трах-трах-трах...

Підскочила вона на ліжку, тремтить, спросоння збагнути нічого не може, тільки відчуває — в кімнаті свіжим нічним вітерцем віє. Протерла очі її бачить: у хаті діється щось незрозуміле. Вікна й двері самі собою повідчинялися. Зненацька підскочило віко скрині і одразу ж закрилося. Дверцята буфета і шафи розчинились, наче їх зсередини хто штовхнув. На шафі стояла кругла фанерна коробка для капелюхів, щільно прикрита кришкою. Ця кришка підскочила до стелі, впала на підлогу й покотилася.

Дуже злякалась Олена Гаврилівна, вибігла із спальні в їдальню, а там теж стрільба: з глухим шумом вибухнули консервні банки на буфеті, забахкали корки, вилітаючи з пляшок з лимонадом. Мов хлопушка, бахнув пергаментний папір, яким було обв'язано напівпорожню банку з варенням.

Олена Гаврилівна розгублено кидалася з боку в бік. Вона чекала, що і крісла, і дивани, і подушки, і перина почнуть вибухати й лопатись, і, — чи довго до біди, — хоча б самій не луснути. Було на те схоже. У скронях стукало, у вухах шуміло, серце билося прискорено, дихалося через силу, руки й ноги похололи.

Але постріли й вибухи припинились так само раптово, як і почалися. В будинку стало тихо. Тільки шумів, свистів, завивав вітер, гасаючи у верхівках сосон.

Світало. Олена Гаврилівна постояла серед їдальні, зітхнула, трохи заспокоїлась і пішла вмиватися та одягатись — більше вже не заснеш.

У кухні вона побачила сліди тих самих незрозумілих вибухів: розчинені дверцята, відкинуті кришки, корки, що повилітали з пляшок. Олена Гаврилівна з острахом усе прикривала, затикала, зачиняла — чи не вибухне знову? Ні, нічого не трапилось.

Поставила кофейник з водою на електричну плиту. І не встигла прикрити папером та обв'язати банку з варенням, як кофейник бурхливо закипів. Так швидко! Що з ним сталося? Тюменєва торкнула кофейник рукою — він був ледве теплий. А вода кипіла ключем.

Олена Гаврилівна важко сіла на табуретку. В голові запаморочилось. Їй здавалося, що вона божеволіє.

Раптом з гуркотом відчинились кухонні двері, і на порозі з'явилися Тюменєв та Аркусов.

Старенька підвелась, простягла до чоловіка руки, наче шукаючи допомоги, скрикнула:

— Іване Івановичу, я з переляку трохи не вмерла! Іване Іва... — та й не доказала. Її вразив вигляд Тюменєва і Аркусова. — Що це з вами

трапилося? Звідки ви? Брудні, обірвані, побиті. Розбійники напали, чи що?

— Зоря, — відповів Аркусов з-за спини Тюменєва.

— Пусте. Все гаразд, — бадьорився Тюменєв. — Буря, вітер. Допоможи нам трошки опорядитися. Листів не було?

Останнім часом Тюменєв одержував багато листів.

— Пошти не було. Мабуть, буря затримала, — відповіла Олена Гаврилівна.

За чайним столом Тюменєва, нарешті, розповіла про незвичайні події, що сталися вранці. Іван Іванович слухав, кивав головою, усміхався. Тоді швидко пройшов до кабінету, приніс звідти барограф і сказав, показуючи дружині риску на стрічці:

— Ось бачиш, у чверть на п'яту ранку тиск раптом упав майже до чотирьохсот міліметрів. У цьому весь секрет вранішньої чудасії. От чому стріляли банки та відчинялися шафи й скрині: внутрішній тиск у банках і ящиках одразу ж став набагато вищий за зовнішній. З цієї причини виникли й нові джерела.

— А чому атмосферний тиск так різко знижується? — спитала Олена Гаврилівна.

— Зоря своїм притяганням викликає припливні дії в земних океанах та атмосфері. Двічі на добу тепер ми відчуваємо підвищений тиск і двічі — знижений, в міру обертання земної кулі.

— І хвороби якісь нові причепилися, — казала далі Тюменєва. — Зранку тіло важчати починає, до полудня зовсім обважніє. На вечір вага

спадає, а надпівніч в усьому тілі така легкість, що, здається, взяла б та й полетіла. Невже це все від зміни тиску?

— Ні, тут уже позначається безпосередній вплив сили притягання зорі, — пояснив Тюменєв. — На таку "хворобу" тепер ми всі хворіємо.

— "Говорить Москва..." — почувся голос із радіоприймача. Передавали ранкові новини.

— "В екваторіальній Африці стався трагічний випадок: англійський льотчик, скориставшись надзвичайно високим тиском, піднявся на простому літаку на висоту кількох десятків кілометрів. Та не встиг він похвалитися своїм рекордом, як сповістив по радіо:

"Притягання зорі одірвало літак від Землі. Не допомогла потужність трьох тисячосильних моторів. З наростаючою швидкістю нестримно падаю в небо. Задиха..."— на цьому повідомлення обірвалося.

— То ж бо й воно! Впасти в небо — це якраз те, що треба. Але і в небо слід падати вміючи. Погано обчислюють і за це платять головою, бідолахи, — мовив Тюменєв.

Олена Гаврилівна сполошилася.

— Цього ще бракувало, щоб люди із землі на небо падали!

— А ви з дому не виходьте, Олено Гаврилівно, — сказав Аркусов. — Коли зоря почне дуже вже притягувати, доведеться тільки переселитись на стелю й ходити догори ногами.

— Чого ви, Аркусов, смієтеся з мене? Я й так налякана.

— Пробачте, Олено Гаврилівно. Сміюся, жартую. В нас до цього справа не дійде, але на екваторі деякий час буде щось подібне. Це коли зоря пройде на найближчій відстані од Землі й відірве частину земної атмосфери…

— Менш ніж третину атмосфери і кілька тисяч кубічних кілометрів океанської води, — додав Тюменєв.

Через веранду ввійшов Архімед. Його одяг був у повному порядку. В руках він тримав портфель.

— Давно прокинувся? — спитав Тюменєв племінника.

— Я не спав.

— Як так — не спав? — спалахнув, мов порох, Тюменєв. — Чому не спав? Недисциплінованість? Куди ти тепер годишся? Після безсонної ночі ти, певно, два до двох не додаси.

— Мабуть, що й не додам, спокійно відповів Архімед. — Та ви не журіться, дядечку. Я вночі вже все додав. До ранку обчислював. Хотілося швидше закінчити.

— Он як. Та все ж таки ти неслух, неслух! То ж бо й воно! — бурчав Тюменєв, ніби Архімед був іще хлопчиком. Але це бурчання вже не було сердитим.

— Ну і як? Закінчив? — Закінчив, дядечку.

— І що ж? Що? Кажи скоріше!

— А може, ви мене спершу чашкою кофе почастуєте? З учорашнього вечора, як кажуть, і рісочки в роті не було, — промовив Архімед з лукавою іскоркою в очах.

— Та ти мені хоч коротенько скажи! — попросив Тюменєв, і на обличчі в нього з'явився вираз такого нетерпіння, що Архімед змилувався і сказав:

— Планета Бета малого сонця.

— Ага, то ж бо й воно! — вигукнув Тюменєв так голосно, що в клітці на вікні стріпонувся чиж. — Значить, так. Значить, по-моєму. Чудово! Цілком збігається з е... То ж бо й воно... Ні, ця голова чогось варта! — ляснув він себе по лобі. — І ця голова теж чогось варта, — легенько ляснув він по тім'ю племінника.

— Чого ви, дядечку, б'єтеся? — сказав Турцев.

— Молодець! Дякую, Архімед. Справжній Архімед! Пий тепер кофе, скільки твоїй душі завгодно.

8. Зоря працює

— Ось і листоноша, — сказав Аркусов і, кульгаючи, вийшов на веранду. Засмаглий, чорнявий чоловік у запорошеному парусиновому костюмі подав йому пачку газет і листів.

Аркусов передав газети Тюленеву і пішов у кухню змінити компрес на нозі. Олена Гаврилівна мила чайний посуд.

Архімед сонно кліпав очима. Голова його похилилась. Він дуже втомився за останню добу напруженої розумової праці.

— Тіточко, ви дозволите мені прилягти на веранді? Там така зручна плетена кушетка стоїть. — Він швидко пройшов на веранду, ліг на кушетку, підібгав довгі ноги, поклав кулак під голову, і за кілька хвилин розляглось його могутнє хропіння.

Тюменєв розгорнув газету.

— Подивимося, що накоїла зоря за минулу добу, — і Іван Іванович заглибився в читання.

Сторінки газети були повні повідомлень про витівки зорі.

"Італійський льотчик, що намагався поставити світовий рекорд висоти, був зненацька захоплений низьким тиском. На висоті двох з половиною тисяч метрів мотор відмовився працювати, а льотчик почав задихатись.

Зате льотчикові-французові під час барометричного максимуму пощастило піднятись на двадцять кілометрів без кисневого приладу".

"Припливи зруйнували в Голландії греблі. Це стало справжнім народним лихом і призвело до численних людських жертв".

"Французький пароплав "Марсель" після припливу опинився на вершині горба одного з Маркізьких островів. Багато суден однесло припливною хвилею за десятки кілометрів від берега моря, і вони опинились на мілині серед густого лісу або на вулицях міста, давно покинутого жителями".

"Американський багач Рінг Кінгсбері влаштував собі підземне сховище на острові Патріка, далеко за Північним полярним колом, і зробив запаси харчів та кисню на десять років.

У шахтах того ж Кінгсбері в Еквадорі вибухнув рудничний газ, сталися обвали й затоплення. Загинуло 320 шахтарів.

У Болівії, Перу, Мексіці вдарили потужні нафтові та грязьові фонтани.

На Камчатці почали вивергатися давно не діючі сопки.

Інженери поспішно реконструювали двигуни і насоси, пристосовуючи їх до періодичних змін атмосферного тиску".

Тюменєв підвів голову од газети й побачив Архімеда та Аркусова. Пропустивши обох у кабінет, Тюменєв затримався коло дверей і обережно, — щоб не клацнути, — засунув засув.

— Від кого це ви замикаєтесь, дядечку?

— Від усіх. Не люблю, коли заважають під час роботи. Сідайте до столу. Доповідай, Архімед.

— Ми вже досить точно знаємо, так би мовити, анатомію подвійної зорі Абастумані, — почав Архімед, розгортаючи на столі креслення. — Ось центр — велике, або червоне, сонце. Навколо нього, точніше навколо спільного центра ваги системи, обертається мале голубе сонце. Ці два сонця, становлячи єдину систему подвійної зорі, є разом з тим допоміжні центри планетних систем. Навколо малого сонця обертаються дві планети: крайня — Альфа і ближча до сонця — Бета; навколо великого червоного сонця — одна планета, Гамма. Бета має два місяці, решта планет місяців не має.

Я обчислив періоди обертання малого сонця навколо великого, кожної планети — навколо свого сонця, місяців — навколо планети Бета, а також час обертання сонць, планет і місяців навколо своєї осі.

Обчислено розміри, масу, визначено хімічний склад сонць та атмосфер на різних планетах.

Тюменєв хмурився, хитав головою.

— Це наслідки спільної праці майже всіх співробітників нашої обсерваторії, — вів далі Архімед. — Я зробив тільки підсумкові обчислення.

— Не лише підсумкові, — поправив Тюменєв.

— Чудово справився із своєю роботою товариш Аркусов, якому було доручено обробити дані про планету Бета голубого сонця, — зауважив Архімед.

— До речі, я й досі не знаю, чому вас так цікавить саме планета Бета, — сказав Аркусов.

— А от зараз узнаєте, — промовив Тюменєв. — Архімед, покажи тепер найголовніше.

Турцев розгорнув друге креслення.

На ньому в зменшеному вигляді було зображено систему подвійної зорі, а в протилежному куті аркуша — земна куля з цяткою, що одірвалася від неї. Пунктирна лінія з'єднувала цю цятку з планетою Бета.

— Ось планета Бета, — звернувся Тюменєв до Аркусова. — Креслення вам зрозуміле? Не зовсім? Зоря Абастумані, проходячи повз нашу Сонячну систему на найближчій відстані, одірве від Землі частину атмосфери та океанської води. Припливні явища, як вам відомо, виникають одночасно на двох протилежних сторонах земної кулі. А тому зоря відірве частину земної гідросфери не тільки на стороні, оберненій

до неї, а й на протилежній. Але оскільки доля гідросфери, відірваної з протилежного боку, нас не цікавить, то про неї ми й не говоритимемо.

Отже, зоря відірве частину земної атмосфери й гідросфери. Що буде далі? Куди полетить ця вода і частина атмосфери? Чи довго летітимуть? І головне — куди впадуть, якщо взагалі впадуть кудись? Доля цієї одірваної від Землі повітряно-водяної планетки може скластися по-різному.

Планетка може стати маленьким другим місяцем земної кулі, подібно до нашого Місяця, який теж колись був частиною земної кулі.

Водяна планетка може, не покидаючи Землі назавжди, піти по дуже витягнутому еліпсу, як періодична комета. Може впасти на Юпітер чи Плутон або ж стати супутником одного з них. Може піти по гіперболі і зникнути назавжди у світовому просторі. Все залежить від складних сил притягання. Водяну планетку може притягнути червоне або голубе сонце зорі Абастумані, і вона перетвориться на пару, перш ніж упаде в розжарену атмосферу цих сонць.

Нарешті наша водяна бульбашка може впасти на одну з планет чи супутників планет у системі зорі. Але на яку саме? Я зробив дуже спрощені…

— Проте надзвичайно дотепні, — вставив Турцев.

— …обчислення, — вів далі Тюменєв. — І прийшов до висновку, що водяна планетка, очевидно, має впасти на планету Бета.

— Тому ви й доручили мені зайнятися нею? — спитав Аркусов.

— То ж бо й воно, — відповів Тюменєв. — А Архімедові я доручив перевірити мої грубі, приблизні розрахунки вже грунтовним обчисленням. І він справився з роботою чудово.

Тюменєв подивився на племінника з любов'ю і гордістю. Молодий, а вже справляється з такими складними задачами.

А задача була справді надзвичайно складна. Земля, водяна планетка, голубе, червоне сонця зі своїми планетами та їхні супутники — все рухається, обертається, взаємно притягається. Треба було зібрати в одну точку всі ці складні рухи в просторі й часі, розплутати павутину невидимих, взаємно проникаючих сил притягання. Водяна планетка мала пролетіти світовий простір крізь невидиму сітку цієї павутини, одночасно зазнаючи впливу притягання мало не двох десятків світових тіл. І Архімед накреслив точну картину положення всіх сонць, планет та їхніх супутників у той момент, коли долю водяної планетки вирішить притягання Бети.

— Так, наша водяна бульбашка впаде на планету Бета! — вигукнув Тюменєв.

— Упаде разом з нами, якщо я правильно розгадав ваш план? — запитав Аркусов.

Тюменєв боязко озирнувся на двері і відповів, понизивши голос:

— То ж бо й воно. Але розмовляймо тихше. Гм… Гм… Олені Гаврилівні зовсім не слід знати всього.

— Даремно турбуєтесь, Іване Івановичу. Вітер так шумить, що ми самі себе ледве чуємо, — сказав Аркусов. — На чому ж чи у чому ми полетимо? У водяному човні?

— На велосипеді, — сердито відповів Тюменєв. Він уже вирішив не брати Аркусова в подорож і відкараскатись од нього, як тільки трапиться нагода.

Аркусов підвівся, мов оратор, переступив із здорової ноги на хвору, скривився і знову сів у стареньке шкіряне крісло.

— Моя думка така, що ця експедиція — не що інше, як зібрання двадцяти способів покінчити з собою. От ви, Іване Івановичу, перераховували, що може трапитися з водяною планеткою, яка одірвалась від земної кулі. Адже кожен випадок, про який ви згадували тут, загрожує нам неминучою загибеллю. Найменша помилка в обчисленнях Архімеда, і замість того, щоб попрямувати до планети Бета, ми помчимо на вашій водяній бульбашці в глибини всесвітньої безодні й помремо з голоду чи обледеніємо або засмажимося, впавши на сонце, — не знаю, на якому вогні це буде приємніше, на голубому чи на червоному. Або ж наша…

— Словом, ви відмовляєтесь? — запитав Тюменєв.

— Ні, я ще не відмовляюся, — заперечив Аркусов. — Але я хочу знати всі умови, зважити всі шанси. Дозвольте мені висловитися до кінця.

Отже, ми можемо зовсім не впасти на Бету. Далі нам доведеться летіти разом з водяною планетною через світовий простір. Що ж буде з нею і з нами під час такого перельоту? Все це треба обміркувати заздалегідь. Чи не розсіються всі атоми води й повітря у світовому просторі з його абсолютною пустотою? Чи не перетвориться водяна планетна на пару під впливом променів Сонця? Чи, може, навпаки, і наша водяна планетна, і ми самі перетворимось у кусок криги? Чи вивчено ці питання? І яку одержано відповідь?

Але припустімо, що ми щасливо пролетіли крізь небесний простір і вступили у сферу притягання планети Бета. Хіба ми не рискуємо розбитися під час спуску? Зрештою, припустімо, ми щасливо висадимось на планету Бета. Що чекає на нас там?

— Це вже вам краще знати, ви її вивчали, — зауважив Тюменєв.

— Так, я вивчав її. Я встановив, що маса Бети трохи менша однієї восьмої маси Землі; що там є атмосфера, близька за складом до атмосфери Землі, але з більшою кількістю кисню; що температура там вища за земну; що, нарешті, там є вода. От і все чи майже все, що можна узнати про Бету. Але чи є там рослини і які вони, їстівні чи отруйні? Які живі істоти зустрінуть нас — комахи, страшні звірі, може, люди? Яка небезпека...

— Ви маєте рацію. Ви маєте цілковиту рацію, Аркусов, — промовив Тюменєв трохи схвильовано. Він підвівся, пройшовся по кабінету, ніби випадково підійшов до дверей, прислухався, заходив з кутка в куток і стиха заговорив: — Наша експедиція таїть у собі не двадцять, а тисячу смертельних небезпек. І вам треба не сім, а сімдесят сім разів одміряти, перш ніж відрізати. Якби я міг летіти сам, то не вагаючись оддав би своє життя, щоб вирвати у природи ще одну таємницю й передати її людям. Але ми повинні і заради себе, і тим більше заради інших ужити всіх необхідних запобіжних заходів.

Так, наша експедиція — дуже рискована справа, і все-таки я не збираюся стрибати в небо сторч головою. Я сам іще не раз перевірю обчислення Архімеда. Якщо водяна планетна справді має впасти на Бету, то завдання наполовину виконано. Міжпланетний політ я вважаю найменш небезпечним етапом подорожі. Як саме ми полетимо, про це я докладно розповім вам, коли з'ясуються деякі обставини, від котрих залежить доля всієї подорожі.

Що ж до спуску на Бету, то він, коли там є атмосфера, не такий уже й небезпечний, як здається вам, Аркусов. Спробні польоти на ракетах, свідчать про те, що цілком можливо спускатися із стратосферних висот на парашутах. Я вважаю, що наша експедиція не рискованіша, ніж перші експедиції на полюс. Зате які можуть бути наслідки! Ми зробимо спостереження, які в земних умовах просто нездійсненні. Я накреслив широку програму наукових робіт у світовому просторі: вивчення сонячної радіації, астрономічні спостереження, дослідження космічних променів.

Ми зробимо відкриття надзвичайної ваги. Ми збагатимо науку. І ви обезсмертите свої імена, якщо вас і це цікавить. Наша новітня радіостанція, ультракороткі хвилі якої пробивають усі іонізовані шари атмосфери, передасть наші повідомлення на Землю з глибини небесного простору.

Отже, наше завдання — наукову мету експедиції — буде здійснено. Людина на зорі! Про таку можливість не мріяли навіть фантасти. Оцими самими ногами ми ходитимемо по траві нової планети, яка зараз поблискує на нашому нічному небі маленькою зірочкою. Оцими самими очима, — професор торкнувся окулярів, — ми побачимо нові пейзажі, нові гори й моря, нові ліси, нові рослини, нових цікавих тварин, може, й нових людей і про це все повідомимо на Землю.

Як розширяться наші знання про всесвіт! Чи варто заради цього рискувати? Думайте ж, думайте, вирішуйте і кажіть вашу відповідь.

— Ми їдемо з вами, Іване Івановичу, — сказав Аркусов. — Їдемо, якщо навіть буде тільки один шанс проти тисячі лишитися живими. Але мені хотілось би мати відповідь ще на одне, останнє питання. Ви весь час говорили про шлях туди, на Бету, але ще жодного слова не сказали про зворотний шлях, про повернення з Бети на Землю. У вас, звичайно, є цілком розроблений план?

— План? Повернення на Землю? — спитав Тюменєв, ніби його розбудили, перервавши прекрасні сновидіння. Професор нервово потер руки, пройшовся по кабінету, постояв, прислухаючись, біля дверей, підійшов до молодих астрономів і сказав тихо, але роздільно: — Ми… ніколи… не повернемось… на Землю. То ж бо й воно. — І, наче розсердившись на себе за хвилину вагань, майже крикнув: — Чого ж ви мовчите? Злякалися? Знайте ж: з вами чи без вас, але я лечу на Бету.

— Та-ак, — протягом сказав Аркусов. — Це зовсім нова обставина. Я згоджувався летіти, якщо є хоч один шанс проти тисячі лишитися

живим. Але лишитися вічним в'язнем цієї планети, покинути Землю назавжди, покинути друзів, рідних, близьких, покинути все звичне, любе, дороге… Ні, воля ваша, Іване Івановичу, але на це я не можу зважитися, — промовив Аркусов.

Запала гнітюча мовчанка. Старий астроном сердито човгав ногами по килиму, ніби відкидаючи з дороги невидимі камінці.

Вітер шумів і свистів над дахом. Аркусов сидів у кріслі, насупившись, охопивши руками коліно хворої ноги. Турцев перебирав у своєму портфелі аркуші паперів, що рясніли математичними знаками.

Минала хвилина за хвилиною — ніхто не обзивався.

Нарешті, Аркусов підвівся, сказав:

— Ну, мені пора, — і кульгаючи вийшов з кабінету. Тюменєв засунув двері на засув і підійшов до племінника. Обличчя старого професора було схвильоване, очі допитливо дивилися на Турцева.

— Ну, що ж? А ти? — вигукнув Тюменєв.

Турцев подивився на професора, усміхнувся і сказав:

— Звичайно, я лечу з вами, дядечку. Не можна ж відпускати вас самого в таку подорож.

Тюменєв мовчки міцно поцілував Турцева, відійшов, зітхнув з полегкістю і сказав:

— То ж бо й воно. Тепер за роботу. Завтра ми з тобою вилетимо до Ленінграда. Треба готуватися до подорожі. Тепер я можу розповісти тобі про свій план. Мій друг академік Шипольський сконструював чудовий

апарат для глибоководних експедицій, так званий автономний гідростат. Він може занурюватись у найглибші місця океану, витримувати тиск десятикілометрової товщі води. Уявляєш собі, який міцний цей апарат? Міцніший за міжпланетну ракету.

Я вирішив, — казав далі Тюменєв, — що найзручніше зробити переліт у гідростаті, трохи переобладнавши його. Академік Шипольський дав згоду, дозвіл уряду теж є.

Ми з тобою маємо взяти участь у переобладнанні гідростата. Доведеться гребний гвинт замінити на реактивний гідравлічний двигун тощо. Щоб розмістити великі запаси харчів і звільнити місце для астрономічних інструментів, обмежимося лише трьома учасниками експедиції...

— Хто третій? — запитав Турцев.

— Молодий учений, учень ІІІипольського.

Тюменєв і Турцев поїхали другого дня. Їх не було досить довго. Повернулися вони тільки на три дні і, нашвидку попрощавшись, поїхали знову, — на цей раз назустріч несподіванкам незвичайної подорожі на Бету.

## 9. Дорожня пригода

Архімед сидить за невеликим столом біля вікна, затуленого товстою синьою фіранкою. Лампа під матовим абажуром яскраво освітлює простору каюту. На столі лежать купи паперів, списаних довгими рядами цифр. Обличчя в Архімеда зосереджене, між бровами залягла зморшка. Він обчислює. Колонки цифр ніби ллються з олівця дедалі швидше.

Через три столики від нього, в кутку каюти, сидять двоє: Іван Іванович Тюменєв та "вихідний" борт-механік Сушков — кремезний чоловік років сорока. Він одкинувся на спинку крісла і в позі людини, що відпочиває, посмоктує коротеньку люлечку.

Політ був важкий. Притягання зорі викликало в атмосфері незвичайні переміщення повітряних мас і ніби порило вибоїнами повітряний шлях. Сибіру не було видно подорожнім: величезний важкий літак, пристосований до сліпого польоту, йшов на великій висоті. Його кидало, мов утлий човник серед бурхливих хвиль океану. Навіть звичний до примх повітряної стихії Сушков невдоволено похитував головою і намагався визначити по розгойдуванню свого тіла положення літака.

Наставав критичний день, грізний час, коли зоря мала підійти до Землі на найближчу відстань. Тюменєв перебирав у думці останні вісті.

У Північній Америці майже вся Флоріда і весь басейн Міссісіпі було залито водою. В Південній Америці басейни Амазонки і Парани перетворились на суцільне море. Рятувальні загони не встигали подавати допомогу. Припливна хвиля несла на собі дерев'яні будинки, цілі ліси, звірів, корів, мулів. На низинних островах багато люду загинуло від поводі. Під час відпливів величезні простори вкривалися товстим шаром непролазної багнюки, а в океанах, на мілководді, оголялося дно.

З Нової Гвінеї до Австралії можна було б дійти пішки, якби вистачило часу до нового припливу. Суматра, Борнео, Ява та Малайя злилися в один материк. Виникла сила-силенна нових островів. Уся поверхня Землі невпізнанно змінилась. Нові моря, ріки, острови й півострови то з'являлися, то зникали двічі на добу. Порушився залізничний, морський і повітряний зв'язки. Гинули врожаї. Замулювало поля. Руйнувалися греблі. Затоплялись приморські міста. Обвалювалися шахти. Вже було відзначено кілька випадків падіння льотчиків у небо. І Тюменєв непокоївся, щоб і з ними не трапилась така сама історія.

Архімед раптом швидко підвівся, хапаючись за столи і стільці, пробрався до кабіни льотчика і крикнув над головою пілота Батеніна:

— Критична висота! Негайно спускайтесь, пікіруючи!..

Амфібія почала борсатись, мов підстрелений птах. Мотори літака хрипіли, стріляли і, врешті, змовкли. Настала тиша. Тільки ледве чутно стугонів мотор електростанції, та незабаром стих і він. Електричні лампи в каюті погасли. У кабіні пілота вони ще тьмяно світились — їх живили акумулятори.

У кухні кухар, сидячи на стіні біля дверей, нишпорив у пітьмі — шукав шафу, де лежав парашут.

У радіорубці червоно, тьмяно, мов згасаючі зорі, жевріли радіолампи. Прив'язаний ременями до крісла радист Едер, перехилившись, ловив рукою трубку телефону, яка теліпалася коло стіни. Радистові хотілося спитати Батеніна, що трапилось.

А важка машина все ще билась у корчах, і невідомо було: падає вона вниз, висить на місці чи летить-падає вгору, в небо.

— Тримайтесь, професоре, за мене міцніше, — гукнув Сушков. — Ми на величезній висоті і, звичайно, встигнемо добратися до парашутів та викинутись, перш ніж амфібія впаде на землю й розіб'ється. Шкода машини!

— На землю? — озвався Тюменєв. — А може, ми падаємо вгору. Зовсім невчасно! Передчасно! І як же це Батенін не додивився! Адже зараз саме приплив. Барометричний максимум. Давно пора було знижуватись.

— Не хвилюйтесь, товаришу Тюменєв, — заспокоював Сушков, не слухаючи астронома, — тільки ходімо швидше. Зрозумійте ж, лише парашут може врятувати нас.

Тюменєв раптом розреготався і сказав:

— Хотів би я подивитись, як вас рятуватиме парашут у безповітряному просторі, коли ви падатимете з Землі на зорю.

Сушков зблід.

— Невже ж і ми…

— Нас вириває одна в одної зоря і Земля, — сказав Тюменєв. — За нас іде запекла боротьба двох сил притягання. Хто переможе?

— Але ж ми вільно падаємо, причому падаємо вниз, — заперечив Сушков. — Про це свідчить положення машини — піке і відчуття легкості в тілі.

— Немовби так, — відповів Тюменєв, пробираючись слідом за Сушковим. — Але не забувайте, що притягання зорі плутає всі розрахунки, всі звичайні уявлення і звичні відчуття… От якби мені пощастило побачити хоч краєчок не вкритого хмарами неба, тоді я зміг би сказати напевно, куди ми летимо.

Бовтанка зменшилася. Радист Едер устиг спіймати телефонну трубку й переговорити з Батеніним.

— Усе гаразд. Сиди на місці, займайся своєю справою, — сказав йому Батенін.

— На землю нічого повідомляти не треба? — Якщо треба буде, скажу.

Радіостанція працювала безперервно. Едер прийняв дві телеграми на ім'я Тюменєва і передав йому їх зміст по телефону, трубка якого випадково опинилась біля професора.

— Телеграма перша, — казав радист. —

"Привіт від усіх співробітників абастуманської обсерваторії. Як проходить політ? Олена Гаврилівна питає про здоров'я. Аркусов".

Відповідь буде? — спитав Едер.

— Нічого казати, вдало вибрали час! — буркнув Тюменєв і відповів: — Так. Передайте Аркусову: політ проходить... гм... успішно.

— Знижуємося, — чується з рупора голос Батеніна. — Чудово! — вигукує Сушков.

— А я й досі не певен, летимо ми вниз чи вгору, — заперечує Тюменєв, лізе по столах, добирається до вікна, одсуває фіранку і бачить крізь розриви хмар два сліпучі маленькі сонця: одне більше — червонувате, друге менше — голубе. Це подвійна зоря Абастумані. Її вже видно неозброєним оком не тільки вночі, а й удень. Як збільшилися сонця за короткий час!

Раптом рубінове і сапфірове сонця ковзнули вбік, і в ту ж мить Тюменєв відчув, що падає на підлогу. Амфібія вирівнялась, вийшовши з піке. Спалахнуло світло, весело задвигтіли мотори.

На дверях каюти з'явився Архімед, і вже дивним здавалось, що він стоїть на підлозі, а не на стіні.

— Ми вийшли з небезпечної зони, — сказав він спокійно. — А були ж на волоску від того, щоб звалитися із Землі.

Пролунав телефонний дзвінок.

— Слухайте текст другої телеграми, товаришу Тюменєв, — повідомляв радист Едер повеселілим голосом: — "Філіппіни залишено. Йдемо до острова Туам. Лягайте на курс 12°44′ п. ш. і 145°50′ сх. д. Шипольський".

— Неподобство! "Лягайте на курс!" Чого їх там носить? — закричав Тюменєв, не віднімаючи телефонної трубки від рота. — "Лягайте!" Неподобство! То ж бо й воно!

— Я ж не винен, товаришу Тюменєв, — виправдувався Едер. По голосу було чутно, що він усміхається.

— Ви, звичайно, не винні. І я не вас лаю, — схвильовано говорив у трубку Тюменєв. — Але, розумієте, яке безглуздя виходить! Вони можуть зірвати всю справу. Зоря не чекатиме! Я запізнюсь, і океанська вода полетить без мене. Наш теплохід мав доставити мене з Владивостока у Манілу. Але він навряд чи змінить курс і піде до острова Туам, який лежить далі на схід, осторонь океанських шляхів. Що ж мені тепер робити? На перекладних подорожувати? Але як? От стрибуни! Шипольському вісімдесят чотири роки, а стрибає, мов...

— Чекайте, товаришу Тюменєв! Я одержав одну зашифровану телеграму, — сказав радист. — Зараз розшифрую.

За кілька хвилин він сповістив:

— Ну от. Шипольський повідомляє, що навколо Філіппін, морської бази Сполучених Штатів, надзвичайної сили припливами зірвано багато плавучих мін. Виловлювати їх серед вируючого океану неможливо,

небезпека підірватись на міні велика. Тому Шипольський перейшов до острова Туам. Він сподівається, що до вашого приїзду встигне дослідити під час відпливу найглибше місце океану коло цього острова.

— Знаю, Шипольський казав. 9636 метрів. А біля Філіппін глибина 10 793 метри. Та мене цікавить не морська глибина, а небесна.

— Спробуймо домовитися з нашими далекосхідними моряками. Може, вони нам допоможуть, — запропонував Турцев.

— Підводний корабель? Це ідея! Товаришу Едер! — закричав Тюменєв у трубку телефону. — З'єднайте мене...

Радянський теплохід "Нептун" недарма називали плавучим океанографічним інститутом. Він був однаковою мірою пристосований і до мирних наукових досліджень, і до боротьби з розбурханими стихіями океану: численні лабораторії, бібліотека, чудова наукова апаратура, надійна подвійна обшивка, міцні й часті внутрішні переборки, жироскопічний пристрій, що надавав судну стійкості.

Наукова експедиція під керівництвом вісімдесятичотирьохлітнього океанографа академіка Шипольського вивчала найглибші місця Тихого океану біля берегів Японії, Філіппін та Маріанських островів за допомогою автономного гідростата.

Тюменєв не перебільшував, називаючи гідростат чудом техніки.

Апарат циліндричної форми міг занурюватись на глибину майже десять кілометрів, уміщав до десяти гідронавтів і міг перебувати під водою тривалий час. Він був устаткований різноманітними науковими приладами. Мав ілюмінатори й перископи для спостережень оком, для фото— і кінознімання. Крім того, поверхня його оболонки була вкрита найдрібнішими фотоелементами-комірками, як в оці мухи, з проводами, що йшли всередину апарата на екран. Це й робило стіни гідростата ніби

прозорими. Потужні прожектори освітлювали водні глибини. Керували гідростатом — його занурюванням, поворотами, спливанням — зсередини. З десятикілометрової глибини гідростат підіймався близько двох годин. Новітні акумулятори незвичайної потужності цілком забезпечували апарат енергією.

Всередині гідростат був схожий па багатоповерховий будинок. Прутковий трап сполучав поверхи. В нижньому, "підвальному" поверсі містився акумуляторний відсік, вище на платформі — центральний пост управління: поряд — електрична станція, що регулювала надходження кисню, прилад регенерації повітря, манометри. Піднімаючись ще вище прутковим трапом, можна було попасти у механічний відсік, де стояли пускові реостати моторів, прилади для спалювання водню, гідравлічний насос, механізми для обертання гребних гвинтів і поворотні механізми. Ще вище, у двох відсіках, було обладнано каюти для житла. І ще вище йшли продовольчі склади. Гідростат вінчався "горищем" — легкою надбудовою, де могли розміститися люди після спливання, коли море було бурхливе і не давало можливості вийти назовні.

У палубі був люк еліптичної форми, що закривався водонепроникною кришкою та ілюмінатором.

Гребні гвинти проходили крізь стіну та ущільнювальний сальник. Інерційний механізм, масивний маховик на вертикальній осі, який приводився в рух мотором, обертав гідростат у горизонтальній площині.

Робота експедиції ішла успішно. Кожне занурення гідростата давало цінний науковий матеріал. Дуже сильні припливні явища викликали небувале переміщення нижніх та верхніх шарів океанської води, і на поверхні з'являлися трупи розірваних внутрішнім тиском глибоководних тварин. Співробітникам "Нептуна" лишалось тільки підбирати їх.

Проте чим ближче підходила зоря до Землі, тим небезпечнішим ставало перебування експедиції на екваторі, де притягання зорі

відчувалось особливо сильно. Переходи від припливу до відпливу супроводилися чимдалі бурхливішими явищами в повітрі та океані,

"Нептун" поступово підіймався припливом угору разом з водяною горою, яка збільшувалася, потім повільно, кілька годин, опускався вниз. Якщо теплохід опинявся не на самій вершині, а на схилі водяної гори, він потрапляв у критичне становище. Судно падало набік, його заливали хвилі небувалої висоти. Хмари то змішувалися з хвилями, то раптом перелітали через водяну гору або ж піднімалися на неймовірну височінь і зникали. Атмосфера була насичена електрикою.

Капітан теплохода Виноградов нервував усі останні дні і, нарешті, не витримав: запросив до себе в каюту академіка Шипольського та його молодих співробітників — Прохорова, Залкінда, Савича й Дудіна — і звернувся до них з такою промовою:

— Мені наказано чекати професора Тюменєва. Він не прибув своєчасно і не подає про себе ніяких вісток. Може, загинув. Цілком імовірно в такий час. Чекати більше не можу. Я відповідаю за теплохід, відповідаю за команду, за всіх вас. Зараз відплив, і ми опускаємося. З наступним припливом — через кілька годин — зоря відірве частину океану з теплоходом. Нам треба швидко йти на північ. Гідростат доведеться лишити. Тягти його на буксирі — значить затримувати хід. Я порушую наказ, але рятую людей. Хай мене судять.

Це було сказано таким рішучим тоном, що всі зрозуміли — сперечатись марно.

— Гідростат треба врятувати! Зоря може підхопити його! — палко вигукнув науковий співробітник Прохоров. — Якщо його не можна взяти з собою на північ, то треба комусь із нас зануритися в гідростаті на максимальну глибину і там відсидітись, поки зоря одриватиме верхівку океану, а згодом спливти на поверхню. Я спущуся. Хто зі мною?

Залкінд, Дудін і Савич підняли руки. Шипольський щось обмірковував, потім спитав капітана:

— А що буде з професором Тюменєвим та його співробітниками, коли вони прибудуть до острова Туам і не знайдуть тут теплохода? На зворотний шлях у них не вистачить пального і харчів. Населення Туаму та інших островів давно евакуйовано. Гідростата, навіть коли він спливе, вони можуть і не помітити і тоді загинуть в океані або ж у небі, захоплені зорею.

Капітан Виноградов розвів руками.

— Сумно, — промовив він, — але що станеться з академіком Шипольським та його співробітниками, коли ми затримаємось?

— Я прошу почекати хоч кілька годин, — сказав Шипольський.

Виноградов відмовлявся. Шипольський наполягав, співробітники підтримували його. Виноградов тяжко зітхав, витирав з лоба піт, але повторював:

— Ні!

— Підводний човен на горизонті! — крикнув вахтовий.

— Це, мабуть, він! — схвильовано вигукнув Шипольський. — Ходімо!

Всі піднялися на капітанський місток. До теплохода швидко підходив великий підводний корабель. На містку стояв Тюменєв і махав капелюхом.

Вони стояли один проти одного, два славетні вчені: високий, кремезний, рум'яний, з пухнастими вусами вісімдесятичотирьохлітній

океанограф академік Шипольський і сивоусий, сивобородий бадьорий старик — астроном Тюменєв.

Навколо них шанобливо стояли молоді співробітники

Шипольського.

— Летімо на зорю, Антонію Йосиповичу? — пожартував Тюменєв, міцно потискуючи руку Шипольському. — На Беті, певно, є океани, вивчати будете.

— На мій вік і земних вистачить, Іване Івановичу, — всміхаючись, відповів Шипольський. — У Ленінграді не переконали мене, а тут і поготів не переконаєте. Он що робиться! — І він широким жестом показав на горизонт. — Пізнувато ваша зоря з'явилась. Я встиг зістарітись. Куди мені летіти?

— Дурниці! Старості нема. Старість — це вигадка. То ж бо й воно. Гляньте на мене.

— Та ви зовсім молодий порівняно зі мною... — сказав Шипольський,

— Молодий! То ж бо й воно. Ну, як ваші підводні експедиції?

Шипольський почав захоплено розповідати про незвичайні знахідки в глибинах океану, про загадкових глибоководних тварин, про розкриті таємниці, які океан тисячоліттями ховав од людей. Щоки його ще більш порожевіли. Він забув про свої роки, про подагру і глухоту; забув про те, що перебуває серед бурхливого океану і що над головою виблискує зловісна зоря.

Тюменєв нетерпляче слухав ученого: від темних океанських глибин думки старого астронома летіли мимоволі до темних глибин неба.

Капітан Виноградов ходив по капітанському містку, дивився на хвилі, на небо й сердито сопів. Він не міг дочекатися, коли настане відплив. Хоч би швидше насадити в гідростат Тюменєва з його супутниками і тікати, тікати на північ, рятуючи життя довірених йому людей та майно.

А Турцев стояв на борту і дивився на океан, на зеленій поверхні якого блищала червонувата пляма — відблиск зорі Абастумані. Праворуч від теплохода виднівся місток підводного корабля, в якому прибули Тюменєв та Архімед.

Капітани підводного корабля і теплохода вирішили повертатися назад разом, щоб, коли треба буде, прийти на поміч один одному.

Прямо перед Турцевим зринала, як поплавець, верхня надбудова гідростата. На палубі, махаючи рукою, стояв невисокий чоловік. Архімед придивився і пізнав Миколу Володимировича Савича — третього учасника польоту, молодого океанографа, помічника Шипольського. Турцев усміхнувся й помахав йому у відповідь.

Архімедові згадалась поїздка до Ленінграда, вечори в просторій квартирі Шипольського, на яких вони обговорювали плани реконструювання гідростата для польоту на Бету. Згадалося побережжя моря. Заклопотаний Савич з руками, замащеними машинним маслом. Ознайомлення з гідростатом, з його складними машинами, розумними приладами.

І ось їхні життєві шляхи зійшлися тут, в океані, щоб далі йти разом. Куди? В невідомість...

— Привіт, Савич! — кричить Архімед, але шум хвиль заглушає його голос.

Багряне сонце схилялося за горизонт. Був відплив — найнижчий за весь час проходження зорі перед найвищим — критичним припливом.

Маріанські острови і острів Туам ніби виросли, піднеслися над водою на небувалу височінь, оголивши вкриті черепашками, водоростями та коралами скелясті "фундаменти", які споконвіку ховалися під водою. З'явились невідомі нові острови — мокрі, голі, мертві, що ніколи не бачили сонця.

Був рідкий час затишшя: повітря нерухоме, спокійний океан.

Цим затишшям треба було скористатися, щоб перебратись на гідростат, навантажити харчі і великий парашут для пуску гідростата на Бету, а також легкі астрономічні прилади, зроблені спеціально на замовлення Тюленева.

Від теплохода до гідростата й назад швидко рухався моторний човен. На містку гідростата вже стояли Тюменєв, Архімед і Савич, наглядаючи за роботою. Наукові співробітники Шипольського справлялися з нею не гірше за справжніх матросів та вантажників.

Уже майже все було навантажено. З останнім рейсом на моторному човні прибув Шипольський. Йому було важко піднятися стрімким трапом, і він попрощався з товаришами, що відлітали на зорю, стоячи на човні.

— Ну, а ви як? — запитав Тюменєв.

— А ми, — відповів Шипольський, — як кажуть, на всіх парусах негайно йдемо на північ. Щасти ж вам! Прощавайте!

Останній вантаж прийнято. Співробітники Шипольського спустилися трапом і скочили один за одним у моторний човен. На містку гідростата лишились тільки Тюменєв, Архімед і Савич.

Останні прощальні вигуки, вітання, і човен рушає до теплохода.

Гідростат розмірено похитується на спокійних хвилях. Та ось гладенька поверхня океану починає вкриватися брижами, — вітер дужчає. Настає приплив.

Три чоловіки, що прирекли себе на добровільне вигнання з Землі, стоять, не зводячи погляду з теплохода, океану, неба, — хочуть надивитися востаннє.

— У нас іще багато часу, — каже Тюменєв, ніби виправдуючись. — Постоїмо, подивимось, доки сховається за горизонтом теплохід…

Мовчанка.

— Велике діло — звичка. Зараз найнижчий тиск за весь час проходження зорі, а ми почуваємо себе непогано. Пам'ятаєте, були панікери, які пророкували, що світ задихнеться…

Барви заходу давно згасли. Швидко сутеніє. Теплохода вже не видно. Дужчає вітер, все вище здіймаються хвилі. З-за темного горизонту на півночі раптом почали підніматися два невеликі сліпуче-яскраві сонця. Від них до гідростата падає грайлива золотиста смуга. Зоря нагадує про себе, дивиться на людей своїми зловісними очима — голубим і червоним. І троє людей, засліплених її сяйвом, ніби загіпнотизовані, не можуть одвести від неї очей.

Хвиля, що знялася поверх містка, кидає до ніг людей шиплячу піну. Це виводить їх з остовпіння. Лишатися на містку далі небезпечно.

— Ну що ж, час сходити вниз. Розпоряджайтеся, товаришу Савич. Прощай, Земле!

Савич відкриває люк.

— Обережніше сходьте, — попереджає він, спускається останнім і наглухо загвинчує люк. Мимохідь засвічує світло. Лампочки спалахують на протязі всього трапа, на всіх поверхах. Верхній відсік ущерть забито ящиками, бідонами, великими металевими банками з продовольством.

Опалення ще не діє, в гідростаті прохолодно після душного повітря екватора.

Легко, наче мавпа, чіпляючись за край трапа, Савич випереджає Тюленева та Архімеда, минає житлові каюти з підвішеними біля стін койками, приміщення для механізмів і проходить до центрального поста. Пускає в хід генератор, вмикає освітлення, електропечі, апарати, що дають кисень та очищають повітря. Гідростат оживає. Чується гуркіт, дзижчання, ритмічні шуми. Яскраві лампи освітлюють складні прилади, легкі металеві крісла… Стає тепло і затишно. Від стіни до стіни — п'ять кроків. Тіснувато, але зручно. Все під руками.

Тюменєв усміхається і від задоволення потирає руки. Тепер зоря може виривати у Землі частину океанської води.

Він перевіряє, чи все в порядку — ілюмінатори, перископи, складна оптика, яка дає можливість добре бачити, що робиться за товстим подвійним склом гідростата; перевіряє "видющі" зони поверхні на оболонці гідростата — дуже дрібні фотоелементи, що вкривають суцільним поясом зовнішню стіну гідростата навколо камери спостереження. Потужні прожектори добре освітлюють картини підводного світу. Все гаразд. Чудово діють і розумні пристрої, які оберігають зовнішні "фотоочі" від осадків: слизу, черепашок, "водяного пилу" — живих і мертвих мікроорганізмів.

Тюменєв бачив, як за стіною безладно метушилися риби. Але старого астронома більше цікавило те, що робиться на поверхні.

Через верхній перископ він побачив острів Туам, добре освітлений зорею. Вода під час припливу швидко покривала острів, і той занурювався в безодню океану. Океан розмірено піднімався і опускався, і кожне наступне підняття було вище за попереднє. Йшла остання боротьба між силами притягання зорі і Землі.

Вигляд неба й океану ставав страшним. Маленькі червоне та голубе сонця на нічному небі зливали свої промені, освітлювали землю зловісним фіолетовим сяйвом. Океан стогнав, кректав, здіймаючись усе вище, ніби кінь, якого різкими ударами піднімають дибки. Стихії води та неба мов збожеволіли. Хвилі підкидало вгору на неймовірну височінь, і вони пробивали хмари. Один за одним ганялись величезні циклони. Обривки хмар мчали за циклонами і один за одним, з'єднувалися, розривались, розлітались, піднімалися, падали, змішувалися з хвилями й піною. Межі неба і землі стиралися. Водяні маси здіймалися, закручувалися жмутами, мов сонячні протуберанці, і невідомо було, падала верхівка цих водяних протуберанців в океан чи неслась у безповітряний простір.

Тюменєв був захоплений цими страшними, але величними картинами, які нагадували йому описи перших днів земної кулі.

— Чудово! — щохвилини вигукував він. — Коли уявити, що це не океан і повітря, а вогняна стихія розжарених газів, то можна мати точну картину тієї далекої пори, кои біля нашого Сонця пройшла невідома зоря і вирвала з його поверхні вогняні маси, з яких згодом утворилися планети.

А ви відчуваєте, яка легкість у всьому тілі? Зоря підіймає нас невидимими силами, і ми втрачаємо вагу. Так, так. Зараз я міг би однією рукою підняти тебе, Архімед! — говорив Тюменєв, не відводячи очей од перископа і розмахуючи руками.

Якщо хвиля заливала перископ, Тюменєв хвилювався, нетерпляче очікуючи, коли видимість відновиться. Гідростат, камери якого були наповнені повітрям, тримався на поверхні бурхливого океану, мов поплавець,

— Ну, ну, натисни ще трохи! — заохочував Тюменєв зорю. — Ще одне зусилля — і ти вирвеш з океану маленьку водяну планетку, точнісінько так, як твоя сестра колись вирвала з надр Сонця кусок його вогняної матерії. Натисни ж іще трохи, напружся!

Савича та Архімеда дуже тішило відчуття втрати ваги власного тіла. Вони піднімали один одного, пересували речі, підстрибували до стелі.

У цій метушні вони не помітили, як у різноголосий спів апаратів та машин увірвався повнії звук — глухе стугоніння.

— Що таке? Я більше нічого не бачу. В чому справа? Перископ зіпсувався? — стурбовано вигукнув Тюменєв.

— Товаришу Савич, де вимикач підводного прожектора? — спитав Архімед. — А, ось він. — Турцев повернув вимикач.

Через дві секунди стіни стали "прозорими", і мандрівники побачили риб, що швидко проносилися знизу вгору.

— Ми падаємо! Опускаємося! — вже з жахом вигукнув Тюменєв. — Чому? Дивно. Незрозуміло. Що трапилось?

Савич уже зрозумів і кинувся до механізмів, які керували наповненням і відкачуванням води в баластних цистернах. Якщо гідростат почав занурюватися, — значить, баластні цистерни наповнилися водою. Але яким чином? Можливо, в метушні він сам або Архімед зачепили важіль, а може, зоря своїм притяганням розладнала

дію механізмів. З'ясовувати часу не було. Савич поспішав звільнити цистерни од води, після чого гідростат мав спливти.

Потяглися нестерпні секунди, що вирішували долю експедиції. З кожним метром занурення зменшувалась надія на політ. Тюменєв був надзвичайно схвильований. Він важко дихав, зблідле обличчя вкрилося потом. Якби його тіло не втратило значної частини ваги, то він не встояв би на ногах. Широко розплющеними очима, з. тугою дивився професор на риб, що піднімалися вгору, ніби вже летіли на зорю, в той час як він лишався в'язнем Землі.

Та раптом обличчя Тюменєва пожвавішало.

— Дивіться! — радісним, схвильованим голосом вигукнув він. — Риби почали повільніше підніматися вгору, отже, ми повільніше опускаємося. Баластні цистерни звільняються од води. А ось риби почали вже й опускатись. Ми підіймаємось. Підіймаємось, Архімед! Чудово! Цікаво, одірвались ми від Землі чи ні? Нам треба спливти на поверхню, тоді вже ми напевно полетимо в небо. А може, вже летимо?

— Летимо, дядечку! Дивіться! — Архімед показав на "прозору" стіну. Видно було зорі, глибоко внизу лежав океан.

— Летимо! І як непомітно! Чудово! То ж бо й воно! — захоплено вигукнув Тюменєв.

— Летимо! — сказав Турцев так просто, ніби вони були в дачному поїзді.

— Летимо! — зітхнувши, озвався Савич. Йому стало сумно. Він уже шкодував, що вирушив у цю рисковану подорож.

10. Крижаний метеорит

Куточок зоряного неба та океан, що лежав глибоко внизу, було видно недовго. Вирвана зорею частина океанської води швидко пролетіла крізь зону земної тіні. На одному боці гідростата сліпуче блиснуло сонце, другий бік заглибився в густу тінь. Потім поверхня гідростата, освітлена сонцем, поринула в зеленкуватий сутінок.

Учасники експедиції намагалися визначити, що з ними діється.

В ту мить, як гідростат відривало од Землі, він був на поверхні водяного веретеноподібного тіла, і мандрівники на мить могли побачити океан, зорі, сонце. Далі, за законом всесвітнього тяжіння, веретеноподібне водяне тіло мало швидко перетворитись на кулясте, а гідростат, як важчий, — потонути, опуститися до центра водяної планетки. Настала зелена сутінь.

Та ось зеленкувате присмеркове світло почало набувати відтінку білого матового скла. Що трапилося? Савич не був астрономом і запитливо подивився на Тюменєва.

Іван Іванович увімкнув найпотужніший прожектор, освітивши тіньовий бік гідростата.

— Зараз почнеться, дивіться, — запрошував він своїх товаришів. — Бачите, риби, наші мимовільні супутники, плавають дедалі повільніше, ніби засинають? Догадуєтеся чому? Їх починає проймати холод світових просторів.

— А тоді він добереться і до нас? — перелякано запитав Савич.

— Побачимо, — непевно відповів Тюменєв. Архімед розсміявся і почав пояснювати.

— Ще ніхто не літав у таких незвичайних умовах, і важко сказати з цілковитою певністю, що з нами буде. Але теоретично розрахунки

говорять ось про що. Водяна планетка захопила з собою і частину земної атмосфери. На жаль, шар її занадто тонкий, щоб захистити од світового холоду. До того ж маса водяної планетки дуже мала і не зможе довго втримати цю атмосферу своїм притяганням…

— Одним словом, наша водяна бульбашка перетворюється на крижаний метеорит — винятковий, якщо не єдиний випадок у небесах, — зауважив Тюменєв. — Навколо цієї крижаної кулі, очевидно, утвориться нова атмосфера з льоду, що випаровується.

— І що ж буде з нами? — спитав Савич.

— Гадаю, нічого страшного, — відповів Тюменєв. — Стіни гідростата добре тримають внутрішнє тепло. Крижана шкаралупа, що утвориться навколо нас, стане додатковим ізолятором від світового холоду. Ви ж знаєте, що лід — поганий провідник тепла.

— А ця крижана шкаралупа не розчавить нас, стискаючись? — не вгавав Савич.

— Ви знаєте, який тиск може витримати корпус гідростата, — відповів Тюменєв. — Та на всякий випадок я вжив заходів ще в Ленінграді, коли ми пристосовували гідростат до небесної подорожі. Тоді багато чого здавалося вам незрозумілим, а я передбачав, що нам доведеться мати справу з льодом.

І Тюменєв пояснив, яких запобіжних заходів він ужив. Гребний гвинт могла зламати крига, і Тюменєв замінив його гідрореактивним двигуном — струменями води, що вилітали під великим тиском.

— Гідростат рухається тепер, мов каракатиця. Надійно. Струменя води не зламаєш.

А головне, на оболонці гідростата було прокладено пластини, що нагрівались електрикою. Вони дуже згодились.

Риби за стіною плавали все повільніше і, нарешті, завмерли. Вода перетворилась на лід. На тіньовому боці товсте кварцове скло ілюмінаторів укрилося зсередини красивими пухнастими льодовими візерунками. В гідростаті похолоднішало, а може, це тільки здалося Савичу. Він поспішив підвищити температуру.

— Ви краще прогрійте зовнішню оболонку гідростата, це сповільнить замерзання, — сказав Тюменєв.

Савич повернув вимикач.

Незабаром лід за склом почав танути. З'явилося темне тіло молот-риби. Вона мляво ворухнула хвостом, почала оживати.

— На сонячному боці вода ще не замерзла. Скеровуйте гідростат прямо до сонячної плями. Дайте повний хід! — командував Тюменєв.

Савич та Архімед привели в рух механізми. Гідростат ворухнувся, ніби молот-риба, що несподівано ожила, обернувся навколо малої осі, рушивши вперед, спочатку повільно, а тоді все швидше. Матове світло попереду ставало дедалі яскравішим.

— Задній хід! — скомандував Тюменєв.

У цю ж мить мандрівники побачили крізь стіни гідростата сліпуче біле Сонце нашої Землі, а на другому боці — два менші сонця: червоне і голубе. Внизу майже весь небосхил займало півземелля — половина земної кулі, освітлена Сонцем. Чітко видно було обриси Африки, Європу вкривали хмари.

А позаду гідростата вони побачили в сліпучому сяйві крижаний метеорит, укритий білою, мов вата, атмосферою з льоду, що випаровувався, та залишків земного повітря, яке перетворилось на тонкі льодові кристали. Зоря Абастумані освітлювала один бік крижаного метеорита рожевим світлом.

Чорне небо було все всіяне великими й дрібними, як порошинки, різнобарвними немигаючими зорями.

Краса і незвичайність неба вразили мандрівників, проте милуватися чарівними картинами не було часу. Всі розуміли, що становище небезпечне. Мандрівники хотіли піднятися з центра на поверхню водяної планетки, яка перетворювалась у крижаний метеорит, але, не розрахувавши швидкості руху гідростата, за інерцією помчали у світовий простір.

Що буде з ними без крижаного метеорита? Звідки вони візьмуть воду для пиття, кисень для дихання?

Архімед сів на стіну, — в цьому химерному світі не було верху і низу, — вийняв записну книжку, олівець і заглибився в обчислення. Вага гідростата відома. Але яка маса крижаного метеорита? З якою швидкістю гідростат вилетів із води, що тепер уже перетворилась на лід? Треба було хоч приблизно підрахувати це, щоб вирішити, чи вистачить "сили" у крижаного метеорита протягнути гідростат назад, чи вони назавжди відірвались од крижаної планетки.

Тим часом Тюменєв, ширяючи в повітрі посеред гідростата над непотрібними тепер кріслами, вирішував інше практичне завдання.

— Савич, великі в нас запаси води? — запитав він.

— Дивлячись для чого. Для пиття і кисню на місяць вистачить, — одповів Савич. Він висів головою до підлоги, приліпившись стопою ноги

до прута трапа; звідси йому було добре видно Землю. — А що ви задумали, Іване Івановичу?

— Чи не пустити нам у хід гідрореактивний двигун? Ну, хоча б тільки для того, щоб повернути гідростат і спрямувати його політ до зорі Абастумані. Тоді ми летітимемо разом з крижаним метеоритом, хоч нас і розділятиме простір. Але взаємне притягання весь час зближатиме нас, і, може, ми з'єднаємося з нашою планеткою, перш ніж у нас скінчиться запас питної води та кисню…

Архімед стукнув олівцем по записній книжці і вибив її з рук. Книжка пролетіла до протилежної стіни, вдарилась об неї і попливла в зворотному напрямі. Архімед спритно піймав її на льоту.

— Дядечку! — вигукнув він. — Це, звичайно, дуже грубий, приблизний підрахунок. І за ним виходить, що ми маємо впасти назад на крижаний метеорит. Та боюсь: у нас скінчаться вода і кисень, перш ніж це станеться.

— То ж бо й воно! Треба рискувати! — вигукнув Тюменєв. — Ми викинемо у світовий простір кілька декалітрів води, зате наш гідростат внаслідок імпульсних поштовхів реактивного двигуна зможе враз наблизитися до крижаного метеорита.

— Але спершу ми повинні відділити запас води, потрібний для життя протягом хоч би десяти днів, — запропонував Савич.

Усі погодилися з цією пропозицією. Та коли "споживний" запас було виділено, то виявилося, що води лишилось тільки на чотири імпульси реактивного двигуна.

— Чотирма пострілами дуже стисненої води ми повинні досягти мети, — сказав Тюменєв.

Двома імпульсами треба було повернути гідростат майже на сто вісімдесят градусів, одним — дати напрям до крижаного метеорита, ще один імпульс лишався запасний.

Проте хоч як старалися Савич і Архімед, а запасний імпульс довелося витратити вже при повороті, бо під час першого викиду води гідростат раптом закрутився колесом; треба було дати контрудар, щоб спинити обертання.

Аж за третім імпульсом гідростат поставили в, потрібне положення. Лишався останній імпульс, який мав зблизити гідростат і крижану кулю.

Савич узявся за важіль, зітхнув і зняв руки, — у нього не вистачало рішучості. Архімед повернув важіль. Сильний поштовх. Навчений досвідом перших імпульсів, Тюменєв тримався за трап, і його не відкинуло вбік. Як тільки справилися з поштовхом, усі, затамувавши подих, почали стежити за рухом гідростата і крижаної планети. На око здавалося, що гідростат і куля йдуть паралельно, не зближаючись. Та око могло помилятись. Архімед, приступивши до приладів, зробив обчислення. Не минуло й півгодини, як він доповів про результати. Обчислення показали, що гідростат ішов до крижаного метеорита під кутом, але дуже незначним. Зустріч з крижаним метеоритом мала відбутися через двадцять днів, чотири години, вісімнадцять хвилин.

— А в нас запасів повітря й води на десять днів, — сказав Тюменєв. — Треба подумати, як вийти із становища.

Без кисню людина може прожити трохи більше ніж дві хвилини, без води — значно довше. Тому мандрівники вирішили рештки морської води переробити головним чином на кисень для дихання. Правда, вони мали ще кілька балонів стисненого кисню, але скористатись ним вирішили тільки в крайньому разі. Крім того, для пиття збереглося ще кілька пляшок боржому, які взяв Тюменєв. Рідина у вигляді супів, соусів, підлив містилася в різних консервах.

— Якщо економити, витримаємо, — зробив висновок Тюменєв і, покінчивши з цією справою, взявся до астрономічних спостережень.

## 11. Небожителі

Архімед подивився на кишеньковий годинник і дуже здивувався: з того часу, як вони відлетіли з Землі, минула лише година, а скільки сталося хвилюючих подій!

Небесна подорож почалася. Тюменєв, Савич і Архімед тепер могли називати себе небожителями.

Та не можна сказати, що це життя в небі було цілком приємне і зручне. Втрата звичної ваги власного тіла, невагомість навколишніх речей, відсутність земного тяжіння, що дає можливість розмежовувати "верх" і "низ", завдавали багато дрібних побутових неприємностей.

Досить було необережно доторкнутись до якоїсь речі, і вона летіла з-під руки. Мандрівники не падали вниз, на підлогу, а безладно метушилися по всій каюті. Нарзан не виливався з пляшки у склянку, а коли його витрушували, збирався у великі й малі кульки, що висіли в повітрі. Нелегко було піймати такі кульки і покласти в рот. Щоб приготувати їжу, поїсти, попити, кожен член команди мусив бути дуже уважним, спритним і кмітливим. Навіть пересування по гідростату завдавало багато клопоту. Ходити вже не можна було. Доводилося перелітати, відштовхуючись од підлоги, стелі, стін. Іноді, коли поштовх був не досить сильний, стрибун безпорадно зависав у повітрі і тільки з допомогою товаришів пришвартовувався до якогось борту.

Тюменєва дратувало, коли невелика підзорна труба чи спектроскоп летіли від нього або зрушувалися з місця лише од самого його подиху. Та, кінець кінцем, усі звикли жити в світі невагомого. Незвичайне ставало побутом.

Гідростат повільно зближався з крижаним метеоритом.

Останні два дні шість годин вісімнадцять хвилин були дуже тяжкими. Крижана куля, біла й блискуча, була зовсім недалеко від гідростата. Зблизька вона здавалася планеткою чималих розмірів, яка займала значну частину небосхилу. Та посунути гідростат до планетки команда вже не наважувалась. Треба було терпляче ждати.

Хоч як економили воду, її не вистачило. Довелося зменшити кисневий пайок, і мандрівники відчували кисневе голодування: голова боліла, у скронях шуміло, серце билося нерівно, втома сковувала тіло, з'явились апатія, млявість, байдужість.

Тим часом перед посадкою на крижаний метеорит треба було мати цілком свіжу голову і пружні м'язи. При невдалому ударі об крижану кулю гідростат знову відскочить, і це може скінчитися катастрофою.

Тому Тюменєв наказав за кілька хвилин до посадки підсилити приплив кисню з аварійного балона.

Всі ожили і бадьоро готувалися до посадки. Вона відбулася так плавно, що люди ледве помітили поштовх. Усі троє радісно скрикнули. Савич розігрів смуги із сплаву міді та нікелю на зовнішній оболонці гідростата. Лід підтанув, гідростат одним боком трохи занурився в кригу, яка швидко перетворювалась на воду.

Апарати, що працювали безвідмовно, вже втягували цю морську воду по трубках у гідростат, переробляючи її на чисту питну воду і життєдайний кисень.

Коли закінчили топити лід і набирати воду, дали легкий поштовх гідрореактивним двигуном, і гідростат вискочив з наповненої водою улоговини, яка утворилась під ним, на поверхню.

Мандрівники могли спокійно рухатися до зорі. Радіо працювало бездоганно, і Савич регулярно повідомляв Землю про хід перельоту та про наукові спостереження Тюменєва, який уже зробив кілька великих відкриттів.

## 12. Майстерність Архімеда

Зоря летіла все далі. На Землі відновлювався порушений порядок. Затихли бурі, вщухли припливи, люди зітхали з полегкістю і казали:

— Могло бути й гірше.

А крижана планетка і гідростат з трьома членами команди в ньому мчали з наростаючою швидкістю по шляху, обчисленому Архімедом, назустріч планеті Бета. Чим ближче підлітали супутники до зорі Абастумані, тим більшими ставали два сонця і тим далі відходило червоне сонце од голубого. Вже важко було уявити, що ці два сонця, які перебувають на незмірно великій віддалі одне від одного, становлять подвійну зорю.

Водяна планетка летіла до голубого сонця, і тому воно незабаром почало здаватися більшим, ніж червоне, хоч насправді червоне було більше. Вже неозброєним оком видно було планети голубого сонця — Альфу і Бету.

Під час польоту мандрівники суворо розподілили обов'язки: Тюменєв вів астрономічні спостереження, Архімед робив обчислення, Савич був за борт-механіка і радиста. У Савича лишалось більше вільного часу, ніж в інших: керувати польотом не треба було, про це "дбала" зоря; механізми, що забезпечували мандрівників киснем та питною водою, діяли справно. Радіопередача та прийом забирали не більш як чотири години на добу.

Всі Архімедові обчислення виявились правильними. Крижана планетка щасливо перетнула орбіти Марса, астероїдів, Юпітера, Сатурна, Урана й Нептуна. Крайня з планет нашої Сонячної системи, Плутон, проходила в цей час порівняно недалеко від крижаної планетки і своїм наближенням викривила шлях її польоту, спрямувавши до голубого сонця. Все це Архімед передбачив своїми обчисленнями. Тюменєв устиг зробити ряд спостережень над Плутоном і повідомив про них на Землю.

Турцев трохи хвилювався тільки тоді, коли крижана планетка була в "критичній точці" — між притяганням голубого та червоного сонць. Голубе було ближче, а маса його менша; червоне — далі, але маса його більша, і це майже врівноважувало їхні сили.

За допомогою дуже точних обчислень Архімед ще на Землі прийшов до висновку, що перемогти має голубе сонце. І все-таки була мить, коли крижана планетка ніби замислилась, завагалась, в який бік піти: ліворуч — до голубого сонця чи праворуч — до червоного. Для людей шлях праворуч був шляхом смерті. Якби перемогло притягання червоного сонця, то, за розрахунками Архімеда, крижана планетка впала б просто на нього. Але вища математика і висока майстерність володіння нею не підвели Архімеда: крижана планетка, пролетівши якийсь час у небезпечній зоні, рішуче звернула до голубого сонця.

А поки крижана планетка наближатиметься до голубого сонця, його планети, як вирахував Архімед, мають зайняти таке положення: крайня — Альфа буде на протилежному боці орбіти за голубим сонцем, а Бета підійде так близько, що майже перетне шлях крижаної планетки. Решту докінчить притягання Бети.

Поступово голубе сонце ставало все меншим, а Бета зростала і незабаром уже здавалася величезним місяцем, що розкинувся на півнебосхилу. Наближався цікавий, але небезпечний момент — спуск на планету Бета.

## 13. Перед посадкою

В міру наближення до голубого сонця його світло й тепло відчувалися все більше. В гідростаті вже можна було працювати і навіть читати, не світячи електричних ламп. Химерним було це світло — голубе із зеленкуватим відтінком. Спершу обличчя здавались блідо-зеленими, страшними. Та поступово очі мандрівників звикли, і обличчя стали звичайними.

Дедалі відчутнішими були й теплові промені, які посилало у світовий простір голубе сонце. Вже можна було погрітися, сидячи коло ілюмінатора, ніби в промінні першого весняного сонця. Крига на оберненому до голубого сонця боці планетки почала розтоплюватися, а на тіньовому боці ще був міцний лід. Та поступово вся крижана планетка розтанула і знову перетворилась на водяну. Гідростат опустився до її центра, оповитий зеленим присмерком.

Савич засвітив прожектор. Всі з цікавістю спостерігали, як оживають у потеплілій воді риби, як швидко починають плавати.

— Ото б юшки наварити! — сказав Савич. — Саме воно! — озвався Тюменєв. — Коли вріжемося в атмосферу Бети, вся наша водяна планетка закипить і перетвориться на казан з юшкою.

"А ми не зваримося?" — хотів запитати Савич і стримався, згадавши, що стіни гідростата зовсім нетеплопровідні.

— Юшки поїсти було б справді непогано, — казав далі Тюменєв, великий любитель риби. — Чому б нам і не наловити риби?

Архімед і Савич з охотою пристали на цю пропозицію. Якою цікавою не була подорож, а життя в гідростаті минало одноманітно. А тут така незвичайна розвага. Молоді супутники Тюменєва засперечались, як

ловити рибу: сіткою чи остями, — і те, і друге треба було ще зробити. Вирішили — остями.

Взявши ості, Архімед і Савич у водолазних костюмах вийшли з гідростата через люк у верхній легкій надбудові.

Голубе сонце вже досить яскраво осявало невелику водяну планетку, всередині якої метушились риби. Деякі з них, тікаючи від остів, вистрибували на поверхню планетки, зразу ж розривалися від внутрішнього тиску і повільно падали.

Полювання було вдале. Цього дня мандрівники ласували свіжою рибою. Згодом обговорили план, як краще прикріпити до гідростата парашут, потрібний для посадки, щоб він розкрився вже у верхніх шарах атмосфери Бети, інакше ривок буде надто сильним, стропи не витримають, тріснуть, парашут одірветься.

На другий день Архімед, скінчивши щоденні обчислення і провівши астрономічні спостереження, заявив, що до посадки лишилося всього п'ять годин з хвилинами. Час прикріплювати парашут. Він зберігався у верхньому відсіку, що міг наповнюватися водою.

Тюменєв і Турцев, допомагаючи один одному, налягли водолазні костюми й пішли. Савич сів коло апаратів управління, запалив люлечку і замислився про те, що чекає їх у найближчому майбутньому. Він подивився крізь стіну. Од неї віяло теплом. Вона світилась зеленкувато-голубим світлом. Сонце Бети вже близько. Самої планети не видно — вона десь під ногами. Крізь протилежний бік стіни видно яскраву білу зорю. Це наше Сонце. Десь біля нього має бути Земля. Савич зітхнув. Сказати правду, він страшенно боїться посадки…

Раптом заговорив радіоприймач. Вісті з Землі. З милої, рідної Землі, яку зараз навіть неможливо розшукати у світових просторах…

Якась американська радіостанція повідомляла про трьох героїв, що вирішили полетіти з Землі на зорю. "Тюменєв, Турцев і Савич — ось три славетні імені..."

Савич слухає, осміхається і навіть заплющує очі від задоволення. Як все-таки добре, що він узяв участь у цій експедиції...

— Ну, от і ми! Діло зроблено, — сказав Тюменєв, увіходячи. — А ви, здається, дрімаєте? Про що це базікає радіо? Англія? Америка?

— Я не спав, — промовив Савич. — У вас, здається, поранена рука, Турцев?

— Рука — пусте, — відповів Архімед, нашвидку роблячи перев'язку. — Костюм водолазний порвав, зачепившись за залізну скобу, — це гірше. Вода почала проникати всередину костюма. Довелося перетягти руку обривком троса. Добре, що це трапилось, коли роботу було вже скінчено.

— Чудово, — вигукнув Тюменєв, вилазячи з водолазного костюма. — Парашут не підведе. Аби не підвели шнури.

— Хіба товариш Турцев не вирахував, яке навантаження буде на стропи?

— Надіти нам перед посадкою кисневі маски? Як ти гадаєш, Архімед? Може, в атмосфері Бети є які шкідливі гази?

— В такому разі маски тільки відстрочать нашу загибель на кілька годин! — не стримався Савич.

— І чудово. На кілька годин! За кілька годин можна зробити безліч наукових спостережень і повідомити про них по радіо на Землю.

Турцев подивився в невеликий телескоп на Бету, глянув на годинника, щось перевірив по записній книжці і сказав:

— Підлітаємо. Як прикро, що ми впадемо на тіньовий бік планети. Нічого не видно. Що лежить під нами? Гори? Ліс? Океан?

— Дай я подивлюсь. Так, темно. Бачу тільки одну зелену цятку. Можливо, освітлена вершина гори.

— Ну що ж, надіваймо маски. Час! — промовив Архімед. — І, гадаю, нам краще лягти на койки. Коли парашут розкриється в атмосфері Бети, удар буде дуже сильний.

Усі наділи кисневі маски, полягали на койки і почали мовчки чекати, як зустріне їх планета Бета.

Напружена мовчанка ставала нестерпною.

— Коли б нам пощастило впасти у воду, — мовив Савич.

— Я вважав би за краще, щоб наш гідростат упав у глину, — озвався Тюменєв.

— Таж не думаєте ви, що глина м'якша за воду, — заперечив Савич.

— Думаю. То ж бо й воно! Чи знаєте ви, що куля, яка швидко летить, пробиває втрамбований сніг на 350 сантиметрів, глину — на 100, соснові дошки — на 87, а воду — лише на 80 сантиметрів? Виходить, при певних умовах вода може бути твердіша за дошки і глину. А ви — у воду!

— Але ж у такому разі ми маємо розбитись, куди б не впали! — у відчаї вигукнув Савич і в ту ж мить, зойкнувши, простягся на підлозі.

Жахливий поштовх струсонув увесь гідростат. Слідом за першим поштовхом ішов другий, третій, четвертий — щоразу слабші. Нарешті, після п'ятого, досить м'якого поштовху гідростат зупинився, розмірено похитуючись. Зненацька температура в гідростаті підскочила майже до сімдесяти градусів і піднімалась далі. Почулося неймовірне шипіння, яке незабаром стихло.

Мандрівники відчули, що їхні тіла стали важчі. Вони вже звикли до невагомості, і повернення у світ ваги було вкрай неприємним. М'язи ослабли за час подорожі, і тепер руки й ноги здавалися ніби налитими свинцем.

— Помираю. Задихаюсь. Живцем згораю… — стогнав Савич, корчачись на підлозі біля своєї койки.

— Ху-ху. Так. Тепленько. Тертя об повітря. Ху. Гідростат нагрівся, — озвався зі своєї койки Архімед. Він говорив через силу, важко переводячи дух, але спокійно. — Вам допомогти, Савич? Дядечку, як ви себе почуваєте?

— Незрозуміло. Зовсім незрозуміло. То ж бо й воно, — відповів Тюменєв, який опинився під столом, далеко від койок. — Так, жарко. Баня. Шведська парильня. То ж бо й воно. Га? Ти про щось мене питав, Архімед? Як почуваю? Препогано, тобто чудово. Чудесно! Прегарно. Живі. І навіть ніби мало побиті. Га? Чого там Савич стогне? Так. Зовсім незрозуміло…

— Що вам незрозуміло, дядечку? Та вставайте ж, Савич! Температура вже не підвищується. А й справді незрозуміло. Ми живі. Не чекав!

— Навіщо, навіщо, навіщо я вирушив у цю ідіотську подорож? — шепотів Савич, стискуючи голову. — Кошмар…

— Га? Що? Ти про щось питав мене, Архімед? Незрозуміло. Так, перший удар, припустімо — рвонуло, коли розкривався парашут. А другий? Третій? Четвертий? Обривалися стропи, чи що? А ми, здається, потрапили-таки в океан.

— І не розбилися, — ниючим голосом зауважив Савич. — А впади у вашу глину чи на соснові дошки, мабуть, від нас нічого не лишилося б.

— От же ж настирливий хлопчисько! — пробурчав Тюменєв і, вилазячи з-під стола, закричав: — Я ж казав вам, уперта ви людино, що все залежить від швидкості! Парашут дуже зменшив швидкість нашого падіння, от чому ми й уціліли. Але ці поштовхи… Від чого вони могли виникнути? Та чи зробили ми посадку насправді? Га? Може, все ще летимо? Вимкни світло, Архімед, треба подивитися, що робиться надворі.

Світло в каюті погасло. Навкруги було зовсім темно. Коли очі трохи призвичаїлись до темряви, в різних місцях з'явилося слабке голубувате свічення то у вигляді рухомих мерехтливих грудочок, то схоже на струмочки, що течуть у різних напрямках.

— Може, це літають світні комахи, — висловив припущення Тюменєв.

Савич, нарешті, звівся на ноги, підійшов до розподільної дошки і ввімкнув прожектор, але світло не спалахнуло: апарат, розміщений зовні, очевидно, був пошкоджений.

— Прикро, — сказав Тюменєв. — Дуже прикро. Але дивіться, дивіться, дивіться!

Звідкись з'явилося дуже слабке зеленкувате світло. І високо над головою немовби засяяло зеленкувате небо. Відбите світло падало і на поверхню океану, зовсім гладеньку, без хвиль, яка, проте, розмірено похитувалася, мов палуба величезного корабля. Горизонт здавався

дуже близьким і одразу наче обривався чорною смугою, за якою ледве помітно миготіли вдалині зеленкуваті смуги — чи то на небі, чи то на "землі".

— Може, ми не на Беті? Попали на один з її місяців? — запитав Савич, який в усьому сумнівався.

— Чому ви так думаєте?

— Бо Бета схожа на Землю, як запевняв Аркусов. Але те, що ми бачимо, не має нічого спільного із земним, — відповів Савич.

— Куди ми попали, скоро узнаємо. Що заважає нам вийти? Здається, ми вже всі отямилися, можемо розумно мислити і нормально міркувати... Ну, рушайте, Савич, лізьте на місток, відчиняйте люк.

І всі почали підніматися вузьким трапом.

14. Здрастуй, Бето!

Над головою з'явився голубувато-зеленкуватий просвіт. Тюменєв трохи підняв маску, вдихнув і, пересвідчившись, що повітря доброякісне, зняв її. Архімед і Савич за його прикладом теж поскидали кисневі маски.

— Добре дихається! Архімед, ти боявся, що кришка люка оплавиться і запаяється наглухо, а перед нами — відчинені двері! — вигукнув Тюменєв, зупинившись перед широким проломом у верхній легкій надбудові гідростата.

Архімед піднявся вище за Тюменєва.

— Ні, — сказав він по хвилі. — Кришка люка оплавилась, і нам нелегко було б вийти звідси, якби невідома сила не проламала всю верхню надбудову гідростата. Та що це за сила, я, признатися, не збагну. Удар під час посадки? Але ж гідростат опускався нижньою частиною…

— Я розумію тепер, що шипіло, коли ми "приземлялись"! — вигукнув Савич. — Бачите цю щілину в стіні гідростата? Це вже не надбудова, а корпус гідростата. Зрозуміло?

— Починаю розуміти, — промовив Тюменєв. — Гідростат має подвійні стіни. Між ними налито шар води, що запобігав ударам, був амортизатором. Так. Коли гідростат врізався в атмосферу, його зовнішня стіна нагрілася…

— Вода закипіла, і пара, не знаходячи виходу, розірвала стіну гідростата, — перебив Савич.

— Парою, що несподівано вирвалася, знесло також легку верхню надбудову, — пояснював Тюменєв.

Архімед уже піднявся на верхню площадку і сповістив Тюменєва:

— Всі стропи цілі. Парашут виконав своє призначення чудово. Він лежить на воді, чомусь не тоне і навіть зовсім сухий. Від водяної планетки, звичайно, не лишилось і сліду. Вона випарувалась, а риби згоріли. Гідростат занурився майже до верхньої надбудови і трохи нахилений. Поверхня води зовсім близько.

— Можеш дістати рукою? — спитав Тюменєв.

— Спробую, — відповів Архімед. — Дивно. Біля самої стіни гідростата я бачу якісь напливи. Ніби застигла вода…

— Ну, що ж далі? Що там іще? — нетерпляче спитав Тюменєв.

— Дивно! Море на Беті липке, як столярний клей, тверде й кошлате.

Тюменєв, а за ним і Савич піднялися на верхню площадку гідростата. Вона була нахилена до поверхні моря градусів на двадцять. Поручні на площадці були зламані, викривлені вибухом пари і лишилися непошкодженими тільки з піднятого боку.

— Так, парашут цілісінький, — зауважив Тюменєв і подивився вгору. — А небо! Що це за небо? Я ніколи не бачив такого неба. Де ж зорі? Де місяці Бети? Замість Млечної Путі — широка, рівна смуга, осяяна зеленкувато-голубим світлом. Дивіться, лівий бік її від горизонту до зеніту світиться досить яскраво, а правий — у тіні. Обабіч цієї широкої смуги трохи вище тягнуться інші смуги, яскравіше освітлені. Голубе світло йде, очевидно, від голубого сонця. Але ж не може сонце освітлювати сферу неба, причому тільки одну половину, та ще смугами.

— Дивіться! Дивіться! В небі дірка!

Підвівши очі, Тюменєв побачив, що в небі, якраз над їхніми головами, справді темніє круглуватий отвір.

— Краї його рвані, з торочками, а з торочок спускаються якісь нитки, — сказав Савич.

Всі троє помовчали, міркуючи. Раптом Архімед вигукнув:

— Добре, що я був обережний і торкнув "застиглу хвилю" не рукою, а кінцем залізного прута від поручнів! Його тепер і не витягнеш, просто спаявся з "хвилею".

— Гм, так, клей. Дуже міцний клей. То ж бо й воно.

— А далі, дивіться: вся поверхня "моря" вкрита якимсь довгим волоссям чи травою!

При голубому світлі, що розгорялося дедалі більше, вже добре було видно це "волосся". Кожна "волосина" висотою з метр була з палець завтовшки біля основи і мала тонку й гостру вершину. Тепер "море" здавалося вже не морем, а безмежним степом, що заріс ковилою.

— Отже, ми попали не у воду, а на поверхню степу з дивовижною рослинністю. Грунт тут, певно, глинястий; глина і пом'якшила удар краще, ніж це зробила б вода. Я ж казав вам, що вода м'яка лише доти, поки ви з силою не вдарились об неї. Льотчики добре знають це, — ! повчально сказав Тюменєв, обертаючись до Савича.

— Зовсім не в глину ми впали, а в якусь смолу — може, од ваших соснових дощок, про які ви казали, — не поступався Савич.

— Клей — незрозуміла випадковість. До речі, про клей. Чи "волосся" не липке, Архімед?

— Ні, дядечку. Я пробував рукою — не липке, але має зубці. Якщо провести рукою зверху донизу, можна порізатись, мов осокою. Треба бути обережним.

Архімед нагнувся, простяг руку, схопив одну "волосину", притягнув до гідростата і одпустив. "Волосина" відхилилась, немов пружина.

— Справді, ця "волосина" схожа на китовий вус. Отже, ми можемо безпечно зійти на грунт. Гоп! — Тюменєв стрибнув з містка через наплив, але каблуком черевика попав у клей і зразу ж приклеївся. Професор безпорадно засмикав нотою, та нічого не допомагало.

Архімед і Савич скочили на грунт більш вдало і, вхопивши Тюменєва за руки, почали тягнути щосили.

— Стійте! Ви мені одірвете ногу, і вона залишиться в клею, — благав Тюменєв.

Та замість ноги в клею зостався каблук. Він цокнув і одірвався.

— Ху! Ну й клей! В такий упадеш — пропадеш. Та все ж таки, куди ми попали, га?

Раптом між "небом" і "землею" заструмували ручаї синього світла. Сині клубки і стрічки застрибали, зазмііїлись на прутах зруйнованих поручнів, самі ж прути загули; сині грудочки з легеньким тріском почали перескакувати від Тюменєва до Архімеда, від Архімеда до Савича. Кінчики пальців засвітилися. Незабаром сині блискотливі струмочки і грудочки ніби розтали в голубому світлі.

— Ходімо оглядати наші нові володіння! — вигукнув Тюменєв і рушив по неосяжній прерії, рясно обтиканій "прутами". Грунт повільно піднімався і опускався.

— Тут, здається, хронічний землетрус, — промовив Савич, ледве встигаючи за Тюменєвим.

Через півгодини швидкої ходьби мандрівники підійшли до лінії, що здавалася їм горизонтом з темною смугою над ним, коли дивитися на нього, стоячи біля гідростата.

У цю мить половина "небосхилу" яскраво освітилася чудовим сапфіровим світлом, а на другій половині "небосхилу" засяяв рубіновий промінь. Неосвітлені місця здавалися сріблясто-сірими з фіолетовим відтінком.

— Ну й красуня ж ця Бета! — захоплено вигукнув Тюменєв.

— Так, напрочуд гарне видовище, — сказав Архімед.

— Чи бачили ви щось подібне? — сумно промовив Савич. — Дивіться — штани порвав. Як ножем розрізала трава проклята.

Тюменєв стояв на краю "горизонту" і дивився вгору, вниз, вдалину. Він бачив незмірно великі полотнища, які йшли в один бік і "поверхами" нависали одне над одним. На віддалі сотні метрів виднівся загострений кінець одного такого полотнища. Всі вони повільно коливалися.

— Ну, друзі мої, гадаю, ви зрозуміли, куди ми попали?

— На планету Бета, якщо не помиляюся, — сказав Савич.

— І ця планета, здається, вся складається з якихось оболонок, ніби головка капусти, — з усмішкою додав Архімед.

— То ж бо й воно, ніби головка капусти, — погодився Тюменєв. — І все це надзвичайно дивно.

— Кінець кінцем, ми впали не в море і не в степ, а, здається, на верховіття лісу, — зауважив Архімед.

— Мабуть, що так. Але який це химерний ліс! Ніби. величезні підводні водорості, тільки ще більш гігантських розмірів. — Тюменєв розсміявся. — Виходить, ми стоїмо на листку. Ну і що ж, ця гіпотеза добре все пояснює. По-перше, — і він загнув палець на лівій руці, — чому ми відчули кілька поштовхів під час посадки? Тому що це гігантське листя пружне і надзвичайно гнучке. Ми пробили гідростатом кілька листків і, здається, в п'ятому застрягли. От звідки, — і Тюменєв далі загинав пальці, — "дірка" в "небі". А клей — це, очевидно, сік рослини. Того ж самого походження і нитки, що звисають з "неба" по краях дірки.

— А "волосся", значить, — ворсинки на поверхні листка, — промовив Архімед.

— Ну, звичайно. То ж бо й воно. Так і є! І якщо поміркувати, то все це не так уже й дивно. Адже і в нас в океанах ростуть гігантські водорості. А тут отакі ламінарії, тільки ще більші, ростуть на поверхні. І в цьому нема нічого дивного, коли згадати, що атмосфера на Беті густіша за земну, а вага значно менша, вологість і температура вищі. Інші умови створили й інший рослинний світ.

— Атож, і нам треба буде так чи інакше скинути вниз гідростат, — зауважив Архімед. — Адже в ньому запаси їжі. Невідомо, що ми знайдемо на планеті і чим тут харчуватимемося.

— Але ж коли ми не знайдемо на вашій планеті нічого їстівного, коли ваша Бета буде настільки негостинною, що не нагодує нас, то... — Савич не встиг доказати.

Тюменєв перебив його:

— То ми помремо з голоду. То ж бо й воно. Хто про що, а Савич про сімдесят сім смертей, які звідусіль загрожують нам.

— І як же ми зійдемо вниз? — не вгавав Савич. — Не будемо ж ми стрибати, мов коники, з листка на листок, хоч тут і важимо менше, ніж на Землі?

— Стійте! Дивіться! Це що ще таке? Всі озирнулись і завмерли з подиву.

Яскраве смарагдове світло заливало прерію. Вона тихо похитувалася. По коричневому килиму простягся ланцюжок. Колечка цього ланцюжка були схожі на великі перлини, що мінилися матовим щирим золотом. Усі ці "перлини" перетинали коричневу прерію, прямуючи з тіньового боку до яскраво освітленого. Мовчанка тривала кілька хвилин.

— Вони рухаються. Живі істоти. Мабуть, комахи, — тихо і схвильовано промовив Тюменєв.

## 15. На листку-самольоті

План робіт був такий: звільнити гідростат, що міцно вклеївся в пробоїну гігантського листка, скинути його вниз і спуститися самим. Робота була важка і небезпечна: так і дивись, щоб не влипнути у густий, клейкий сік, що витікав з рослини. Працювали ручною пилою, сокирою та киркою. На очистку інструментів од клею витрачали більше часу, ніж на працю. Незважаючи на обережність, костюми і руки у всіх були замазані клеєм. Пропрацювали кілька годин, проте гідростат стояв на старому місці.

У цей час пощастило зробити цікаве відкриття. М'ясистий листок був завтовшки вісімдесят сантиметрів. Хоча на Беті всі тіла важили менше, ніж на Землі, мандрівники не могли зрозуміти, як ці гігантські, товсті, широкі й довгі листки тримаються у повітрі. Їхні стовбури чи черешки десь дуже далеко. Звичайно, черешок не може втримати листка з кілометр завширшки і кілька кілометрів завдовжки. І от виявилося, що всередині м'ясистої маси листка є сила-силенна мішків, точніше пухирів, наповнених газом, — воднем, як визначив Тюменєв.

— Надзвичайно цікавий приклад пристосування, — сказав Тюменєв.

— Так, цікаво. Кожен листок — своєрідний килим-самоліт, — зауважив Архімед.

Коли, відпочивши в гідростаті, команда знову прийшла на місце роботи, вона з жалем побачила, що праця пропала марно: сік ущерть заповнив отвір, прорубаний коло гідростата. Всі стояли мовчки, міркуючи, що робити далі.

— Професоре, в мене виникла думка, і, здається, непогана! — раптом вигукнув Савич. — Треба змінити план наших робіт. Ми хотіли звільнити гідростат і скинути його вниз. Це виявилося важче, ніж ми сподівалися. До того ж одразу на землю, — називаймо грунт Бети по-земному, — нам скинути його не пощастить. Гідростат упаде на нижній листок. Нам доведеться по черешку і стовбуру перебиратися на цей листок і повторювати роботу з початку. І так листок за листком. А скільки їх унизу? Адже землі ми не бачимо, саме листя та листя. Головка капусти, як правильно сказав товариш Турцев.

З великими зусиллями, — може, через кілька днів, — ми скинемо гідростат на землю і спустимося туди самі. А далі що? Цей ліс тягнеться, очевидно, на багато десятків, а може й сотень кілометрів. Якщо в ньому нема поживи, то ми змушені будемо або сидіти поблизу гідростата, — принаймні поки не вичерпаються запаси харчів, — або ж рискувати: взявши трохи їжі, піти шукати вихід з лісу.

Нарешті ваші астрономічні спостереження, професоре. Адже, власне, заради них ви й прибули сюди. А над нашою головою замість неба якісь полотнища. Не лазитимете ж ви, пробачте, мов комашка, на самий верхній листок, щоб подивитися на небо!

— Однак у нас нема іншого виходу. Ми мусимо спуститися. Що ж ви пропонуєте натомість? — запитав Тюменєв.

— Кинути цю роботу, поки гідростат ще не провалився на нижній листок, — відповів Савич.

— Кинути роботу найпростіше. А от далі що? — нетерпляче запитав Тюменєв.

— А далі нам треба буде знайти черешок, яким наш листок прикріплений до стовбура, і перерубати його. Це легше і швидше, ніж вирубати з листка гідростат. А тоді… Тоді хай наш листок летить за

вітром, якщо він справді листок-самоліт. А вітру досить. Нас винесе з лісу на відкрите місце.

— Гм… Гм… Непогано. Молодець, Савич. Тільки дозвольте, а як же ми опустимося?

— Опустимося?.. — Савич зніяковів. — Можна буде… потроху відрізувати частину листка… Кількість водневих пухирів зменшиться…

— Та одночасно ж зменшиться і вага нашого листка-самольота, — заперечив Тюменєв, — а при його величезних розмірах нам, чого доброго, доведеться працювати надто довго, перш ніж…

— Я гадаю, — пробачте, дядечку, що перебиваю вас, — нам пощастить спуститися вниз. Як ви думаєте, чим пояснюється плавне похитування листка? Вітром? Не думаю. Скоріше воно залежить від стану газу, що міститься у пухирях. Коли проміння сонця падає на листок і нагріває його, газ розширюється, його підіймальна сила збільшується. Закривають сонце хмари, наступає тінь — водень охолоджується, і листок опускається. Хіба ви не помітили цієї закономірності?

— Певно, ти маєш рацію, та тільки не зовсім, — заперечив Тюменєв. — Згадай, ми прилетіли на світанку, коли була ранішня прохолода, а листя не лежало на землі, як мало б бути за твоєю теорією.

Ти хочеш сказати, що, коли настане прохолодна ніч, гази стиснуться і листок сам опуститься? Так, але ти забуваєш про тепло тутешнього повітря. Адже ця Бета — дуже молода й гаряча планета.

— Ну, тоді ми зробимо от що, — не здавався Архімед. — Тоді ми почнемо протикати наш листок-самоліт залізними прутами од поручнів, і водень — оскільки, як газ, він легший — виходитиме з отворів.

— Вантажопідіймальна сила листка-самольота зменшуватиметься, і ми опустимось. Правильно, — зробив висновок Тюменєв.

Усі взялися до нової праці. Шукаючи черешок, довелося іти далеко проти вітру. Ця подорож зайняла кілька годин. Черешка, на якому б тримався листок, так і не знайшли. Виявилося, листок поступово звужувався і переходив безпосередньо у стовбур, який ішов у землю.

Не обійшлося без пригод. Архімед ступив ногою в рідкий сік, посковзнувся і впав з листка, тягнучи за собою нитки соку. Клей загусав дуже швидко, і Архімед повис між двома листками, ніби павук на павутині.

Йому довелося повисіти, доки "павутина" перестала липнути. Тоді Тюменєв і Савич втягли його на листок.

Повітряна подорож тривала цілий день і завдала чимало клопоту. Коли голубий сонячний промінь нагрівав листок, "самоліт" піднімався до верхнього листка, і тоді мандрівникам загрожувала небезпека: вони могли бути стерті між двома листками, мов зерна між жорнами. Люди поспішали сховатися в гідростаті. Коли ж листок упливав у дуже густу тінь, водень, що містився в ньому, стискався, листок опускався, і гідростат починав шкрябати днищем по поверхні нижнього листка, мов пароплав на мілководді. Іноді листок зачіпався за інші листки. Доводилося звільняти його, відштовхуючись.

Тільки пізно ввечері, густим синім присмерком, листок-самоліт покинув межі безкрайого лісу. Тюменєв з нетерпінням чекав, коли побачить чисте небо, але його спіткало розчарування. Звідкись з'явилися хмари і закрили все небо. Стало майже темно і досить прохолодно. Зненацька почалася злива. Легкий поштовх сповістив про те, що намоклий і охололий листок торкнувся грунту.

— Ось тільки коли ми, нарешті, опустилися на планету по-справжньому! — вигукнув Тюменєв. — Ну, ще раз здрастуй, Бето! Вітаю вас, товариші, із щасливим прибуттям! Дякую вам, капітане Савич. Найдосвідченіший аеронавт не зробив би кращої посадки.

Савич не знав, образитись йому чи розсміятись, і вже хотів сказати, що він тут ні при чім, але Тюменєв не дав йому говорити.

— Бенкетувати ніколи., Якщо ми зараз же не звільнимо гідростат з полону листка, то нас знову, як тільки потеплішає, підніме в повітря й понесе. Скінчимо цю роботу, передамо по радіо на Землю останній звіт і тоді спати, спати!

Савич, падаючи від утоми, щось рубав, піднімав, тягнув, перекладав. Нарешті, звалився на койку і одразу ж заснув.

А Тюменєв ще якийсь час перевертався з боку на бік. Він думав про те, чи не каучуконоси ці незвичайні листки. Їхній сік схожий на каучук... Ото якби такі рослини на Землю!..

І професор заснув.

16. Калейдоскоп

Тюменєв прокинувся раптово, ніби його хто під бік ударив: засинаючи, він наказав собі спати не більш як три години. Не можна ж проспати всю ніч і не побачити зірок! Нічним небом треба дорожити, тим більше, що Бета, проходячи свій шлях по орбіті, незабаром опиниться між двома сонцями, і тоді на чверть року прощай, нічне небо! Вдень Бета освітлюватиметься голубим сонцем, а вночі повертатиметься до червоного. Та ця "червона ніч" буде яскравішою за голубий день.

Не світячи світла і намагаючись не шарудіти, щоб не розбудити товаришів, — даремна осторога! — Тюменєв навпомацки добрався до

трапа. Гідростат лежав на боці, і по трапу довелося рачкувати. Ось і пролом. Астроном вийшов надвір.

В обличчя йому війнуло свіже нічне повітря, сповнене міцним запахом сіна та невідомими гірко-солодкуватими ароматами. Тюменєв поглянув на небо і скрикнув, як людина, що побачила обличчя друга після довгої розлуки: спочатку здивувалась, як воно змінилось, а далі, вдивившись, почала знаходити старі, знайомі риси.

Усе небо світилось, немов смарагд. У південній частині воно було темніше і синіше, в північній — ледве забарвлене в рожевуватий колір. Високо в небі стояв фіолетовий місяць.

З-за обрію випливав величезний місяць. Верхній кінець його рога був тьмяно-червоний, ніби розжарене, але вже остигаюче залізо, нижній — синьо-зеленкуватий.

Сузір'я були немовби й ті ж самі, і не ті. Одні наче розтягнулись, інші стиснулися, і всі трохи зсунулися зі своїх місць.

Старий астроном дивився і не міг надивитись. Він і не помітив, як настав ранок. Поблідло небо, вицвіли зорі, померкли місяці. На сході небо наливалось яскравим голубим світлом, і раптом з-за обрію піднялося сліпуче сапфірове сонце.

Тюменєв глянув на свої руки, на гідростат, — усе було голубе, а тіні — лілуваті. Та несподівано до голубого кольору почав домішуватися рожевий, потім червоний. Небосхил набирав фіолетового відтінку. З-за обрію з'явилось друге сонце — червоне. Від змішання голубих і червоних променів двох сонць і утворювався фіолетовий відтінок неба.

— Чудово! Прекрасно! Незрівняно! — захоплювався Тюменєв.

Мружачись, до Тюменєва підійшли Архімед та Савич.

— Що ж це таке? — вигукнув Архімед. — Як це зрозуміти? Дивіться, дядечку. Два сонця світять і гріють щосили, спека тропічна, а наш листок-самоліт і не думає злітати. Чому?

— Бо він в'яне. Тому й сіном прілим од нього тхне. Відчуваєте? Гадаю, вчора ми опустилися зовсім не тому, що листок намок і охолов, а тому що він почав в'янути. Я дивився на інші листки лісу. Вони вночі і не збирались опускатися. Цей листок ми відрубали од стебла, він почав в'янути, еластичність і пружність його клітин ослабли, клітини зробилися дряблими і почали пропускати водень, який легко розривав гниючі тканини і виходив. Оце, певно, і весь секрет.

— Дядечку, пробачте мені, але сьогодні я не схильний до наукових аналізів. Мені хочеться милуватися красою тутешньої природи. Яке чарівне освітлення! Ви, дядечку, з одного боку сапфіровий, а з другого — рубіновий. У Савича, погляньте, фіолетові руки.

— Дивовижно!

— Наші тіні, зауважте, подвійні: одна фіолетова, друга — зеленкувата. А погляньте на цей ліс гігантських "водоростей"! Дивно, вчора його листя і наш листок-самоліт здавалися мені бурими, а сьогодні вони темновишневі.

— Окрім нашого вмираючого листка, що став темносиній. Як швидко йде тут процес гниття!

— Пам'ятаю, вчора ми опустилися на рівному місці, на голій галявині, де не було й билинки, а зараз ми — серед квітів, — мовив Савич. Невже вони виросли за одну ніч? А кожна ж квітка вища за мене. І які примхливі форми, які яскраві барви!

— Ну от, тепер ви самі захоплюєтесь, а всю дорогу скиглили, — пробурчав Тюменєв.

— Я й зараз віддав би перевагу перед цією розкішшю нашій скромній конвалії, — сказав Савич і, зітхнувши, додав: — Від усіх цих строкатих барв і яскравого світла у мене рябіє в очах і паморочиться в голові.

— Дивись, Архімед, полюбуйся на помилку Аркусова, — перебив Савича Тюменєв, показуючи на обрій. — А сніг на Беті все ж таю є. Хоча вершини й не білі, а блідо-фіолетові, та блищать, мов сніг. Тобто сніг, напевне, білий, проте освітлений подвійним сонцем, здається фіолетовим. Скільки відтінків…

— Так, бачу. Але зверніть увагу, дядечку: ваш сніг лежить не тільки на вершинах гір. Усі гори "сніжні", од вершини до підніжжя, якщо тільки це сніг, у чому я дуже сумніваюся. Дуже вже яскраво блищить. Та й не може бути снігу біля підніжжя гори.

— А коли не сніг, то що ж? Архімед знизав плечима й відповів:

— Не знаю. Я вважав би за краще, щоб вони були цукрові або борошняні. У нас лишилося зовсім мало харчів.

— Еге ж, непогано було б піймати кілька добрих минів чи підстрелити качку, — сказав Савич. — Та, на жаль, Бета — не дуже гостинна господиня.

— Просто вона нічого такого не має, — заступився за Бету Тюменєв.

— Або ж приховує їх, — зауважив Архімед.

— Ну, може, рослинний світ буде до нас милосерднішим, — і Тюменєв показав рукою на зарості квітів.

— Я зараз піду пошукаю в цьому лісі квіток, — визвався Савич і попрямував до невисокого пагорба, порослого квітами найпримхливіших форм і найяскравіших барв.

Та не встиг він одійти на кілька кроків, як зник з очей, немов провалився. Тюменєв та Архімед занепокоїлись і покликали його. Савич озвався, — його спокійний голос лунав зовсім близько, проте самого його не було видно.

— Що з вами, Савич? Де ви? — крикнув Архімед.

— У чому справа? — спитав Савич. — Усе гаразд. Нащо ви мене кличете?

— Що за нісенітниця! — вигукнув Тюменєв. — Ти бачиш, Архімед?

— Бачу, — відповів той. — Дивовижний оптичний обман.

Вони помітили Савича: він ніби складався з чотирьох ніг. Одна пара ніг немов ішла по землі, а друга, поставлена на тулуб Догори підошвами, повторювала ці рухи в повітрі, наче відбита у дзеркалі. Як тільки пролунав здивований вигук Тюменєва, ноги повернули і пішли назад. Почувся голос Савича:

— Та в чому ж, нарешті, справа, товариші! Куди ви тепер поділися?.. — і ще за мить він вигукнув: — Я бачу ваші ноги! Багато ніг… Ніби ви стали на голову… А зараз зовсім нічого не бачу.

Архімед і Тюменєв теж перестали бачити зображення ніг Савича. За кілька хвилин він сам постав перед Тюменєвим та Архімедом.

Тюменєв підійшов до Савича, обмацав його і сказав:

— На цій шаленій планеті очам не можна вірити. Отепер я знаю, що це живий Савич з головою, руками й ногами, не оптичний обман.

— Я бачив вас, як риби бачать з-під води людину, занурену до половини, — пояснив Савич.

— І ми вас бачили в такому ж вигляді, — мовив Тюменєв. — Дивовижна властивість тутешньої атмосфери.

— Але я бачив і ще химерніші речі, — вів далі Савич. — Я підійшов до однієї квітки і з подивом помітив, що вона оддаляється від мене; підійшов до другої — така сама пригода. І коли я дійшов до пагорба, він був голий. Жодної квітки не росло на ньому. Я навіть не помітив, куди вони ділись.

— Он як! — занепокоївся Тюменєв. — Квіти, кажете, повтікали, щезли, а пагорб лишився? Це вже не тільки оптика. Тут щось інше. Може, маскування? Га? Уявіть собі, що цікаві жителі Бети підходили до нас, замасковані квітами. Як вам це подобається? Чи, може, тутешні живі істоти мають нахил до незвичайної мімікрії. Трансформація… Як вони зникли — пояснити простіше: оптика, властивості атмосфери. Міражі, таємниці, незрозумілі речі на кожному кроці. І треба багато часу, щоб розкрити всі ці таємниці.

— Таємниці й невідому небезпеку, — зауважив Савич. — Тут можна загубитись і заблудитися за два кроки один від одного. За кожною квіткою, може, ховається страхітливе чудовисько, ладне роздерти нас…

— Боягуз ви нещасний! Скиглій! То ж бо й воно! — різко гримнув на Савича Тюменєв. — Лише про дорогоцінну персону свою й думаєте! Сором! То ж бо й воно!

Савич почервонів і змовк. Тюменєв засопів, насупився; потім, махнувши рукою, заговорив своїм звичайним сердито-добродушним тоном:

— Ну, пробачте, старого буркотуна, не ображайтесь. Погарячився. То ж бо й воно. Недобре вийшло, грубо. Нерви розходилися. Цей нудотний запах дратує. Можливо, в ньому є якісь шкідливі гази. Доведеться нам відкотити гідростат подалі од цього гнилого листка…

17. Розділ з поганим початком і щасливим кінцем

Тюменєв зосереджено налагоджував двосторонній радіозв'язок із Землею. Всі останні дні радіостанція працювала погано. Іоносфера Бети взагалі була примхливою. А з третього по шосте червня встановлювати зв'язок з Аркусовим щастило тільки уривками.

Апарат свистів, тріщав, завивав. Іноді несподівано чулася уривчаста фраза. Хтось десь із кимсь розмовляв. Інколи долинав сигнал небезпеки.

Тюменєв тяжко зітхнув. Він сам зараз потребував допомоги, але не посилав в ефір сигналів небезпеки: йому ніхто не міг допомогти…

— Нарешті-таки! — вигукнув професор, почувши знайомий голос Аркусова: — Добридень, любий Аркусов! Чому останнім часом ви розмовляєте на хвилі іншої довжини? Хіба абастуманська станція зрадила стару хвилю?

— Про це ви скоро узнаєте, Іване Івановичу, — відповів Аркусов.

— У мене є до вас тисяча запитань, Аркусов, та боюся, що наш радіозв'язок знову порветься, а мені треба повідомити вас про багато важливих і, на жаль, сумних речей… Аркусов, я вчинив дуже негарно, несправедливо, і це пригнічує мене. У нас велике нещастя і взагалі невеселі справи. Та про це пізніше…. Сьогодні я нескладно розмовляю, з нервами не все гаразд, а правду сказати — зовсім не гаразд. Тут надто багато такого, що дратує нерви. І потім цей сумний випадок і всі злигодні останніх днів…

Я вже повідомляв вас, що атмосфера тут перенасичена електрикою. Іноді все тріщить, до чого не доторкнешся; вогники танцюють на кожному листку, на вістрі кожної билинки, і з кінчика власного носа вилітають іскри.

Це дратує. Дратують пряні, гострі запахи квітів і гниючих рослин, дратує фантасмагорія оптичних міражів, та найбільше діє на нерви тутешнє освітлення, хоч воно й чарівно гарне. Не диво, що нерви тут весь час натягнуті і часом не стримаєшся… Між іншим, ми були свідками… Алло! Алло! Знову обірвалось. От морока! Алло! Ви чуєте, Аркусов?

Так-так. Передаю далі. Нам пощастило спостерігати дуже цікаве явище — затемнення сонця сонцем. Наше сапфірове сонце закрило червоне.

Та Савич мав рацію: всі барви тут дуже різкі, все дуже яскраве, грубе, театральне. Наче два кольорові прожектори освітлюють пишну декорацію. Все це дратує нерви, і іноді мимоволі… Та про це пізніше.

Ми зробили багато першокласних і навіть сенсаційних астрономічних відкриттів. Про них ви вже знаєте. Але планету Бета ми вивчили, на жаль, дуже мало. Чому? Зараз поясню.

Ми знайшли тут воду, та не знайшли їжі: за весь час ми не зустріли жодної істоти, схожої на птаха чи тварину, не знайшли поживних речовин і серед рослин. Ходити далеко на розвідку ми побоювались: тут на відстані п'яти метрів можна загубити один одного, хоч атмосфера здається цілком прозорою. Мимохіть доводиться бути поблизу гідростата з його запасами харчів.

Я певен, що тут є і їстівні рослини, і численні тварини, і риби, і, можливо, навіть вищі розумні істоти, та ми не бачимо їх. Вони добре ховаються від нас завдяки незвичайним оптичним властивостям

тутешньої атмосфери і, очевидно, не менш незвичайним засобам маскування. Іноді ми ясно чуємо, немов хтось важко дихає, проте нікого не бачимо.

Як багато можна було б зробити цікавих відкриттів, коли б нашу експедицію було краще забезпечено всім потрібним для таких досліджень. Але ви знаєте, що це було неможливо.

Шкода, дуже шкода, що на цьому доводиться кінчати нашу роботу…

— Тобто як — кінчати, Іване Івановичу? — спитав Аркусов. — Адже ви з Архімедом і Савичем ведете і вестимете далі свої спостереження?

Тюменєв тяжко зітхнув і сказав:

— То ж бо й воно. Всьому приходить кінець, Аркусов. Ми вже втратили Савича, і це завдає мені великого болю. Ви собі не можете уявити, як я сумую, тим більше, що був дуже несправедливий до нього…

Бідолаха Савич! Я вважав його легкодухом, панікером, боягузом, а тим часом у нього була душа героя. То ж бо й воно. Він був тільки занадто вразливий і не вмів чи не хотів, бо мав правдиву вдачу, приховувати своїх настроїв та почуттів. Я, певно й Архімед, під час подорожі не раз тремтіли за своє життя і в глибині душі були боягузами. Та тільки ми про це мовчали, а Савич говорив відверто.

І як це негарно вийшло! Я грубо обізвав його боягузом, трохи не шкурником, а він…. Слухайте, що зробив цей маленький чоловічок, який охав і стогнав усю дорогу…

Якось ми підрахували запаси своїх харчів і прийшли до дуже невтішних висновків: коли зменшиш добовий раціон навіть наполовину, то нам вистачить продовольства не більше ніж на двадцять днів. А далі? Що буде далі, всі розуміли.

Вечір минув невесело, і ми мовчки полягали на свої койки.

А прокинувшись на другий день уранці, ми з Архімедом побачили, що Савич зник. На його койці лежала записка. Ось її зміст від слова до слова:

"Дорогий професоре! Ваше життя дорожче за моє, і я вирішив піти, залишивши вам свій пайок. Савич".

От і все. Савич був гідним сином нашої великої батьківщини. Він пішов і, безперечно, загинув.

Боюся, що слідом за ним загинув і Архімед. Він категорично одмовився розділити зі мною пайок, сказавши: "Піду настріляю з десяток вальдшнепів на обід", — і вийшов з рушницею, наспівуючи пісеньку.

Я зрозумів усе і кинувся за ним, та він немов розтанув у повітрі. Рискуючи заблудитись, я пішов у тому напрямі, де зник Архімед, але нікого не знайшов, справді заблудився, проблукав цілий день і лише надвечір зовсім випадково набрів на ваш гідростат.

На цьому й кінчається сумна повість, — промовив Тюменєв. — Друзі й помічники загинули, я лишився сам, сам на далекій планеті. Це тяжко, Аркусов, але треба бути мужчиною. В мене лишилося харчів на три-чотири дні. Постараюся ці останні дні використати якнайкраще для наукових спостережень...

— А там ми з вами ще побачимось, і ви мені особисто докажете решту, — почув Тюменєв голос Аркусова.

— Погані жарти, сумні жарти, Аркусов, — промовив Тюменєв. — Де ми можемо побачитися? Ви жартуєте. Ви не змінилися, Аркусов.

— Я вам доведу, скоро доведу, що й Аркусов може говорити серйозно, — заперечив учений. — Хай ваша радіостанція посилає у світовий простір безперервні сигнали.

— Ну, що ви там ще вигадали, Аркусов, — недовірливо сказав Тюменєв, проте налагодив автоматичну радіостанцію і вийшов з гідростата.

Червоне сонце ще не сходило. Голубе — заливало небо й Бету яскравим сапфіровим промінням.

"Театральна декорація з театральним освітленням", — подумав Тюменєв, неуважно дивлячись на далекий ліс "водоростей", на деревоподібні квіти, завжди нові і на новому місці; глянув і на фіолетове небо, де вже вимальовувався червонуватий місяць.

Раптом Тюменєв побачив у небі темну цятку, що швидко збільшувалася в розмірі.

— Гм… Гм… Зовсім незрозумілий феномен, — пробурмотів він, з цікавістю стежачи, як темна цятка перетнула рубіновий місяць на фіолетовому небі.

Далі сталося щось дивовижне. Цятка розрослася до величезних розмірів, сповнила повітря шумом, гуркотом, свистом і опустилася недалеко від гідростата. Після цього шум ще довго не стихав і навіть посилювався.

І раптом… Чи, може, Тюменєва обмарило? Він почув голос Аркусова, що кликав його:

— Іване Івановичу! Іване Івановичу! Озвіться!

— Що за нісенітниця? Маячня? Галюцинація? — вигукнув спантеличений астроном.

Та голос Аркусова лунав цілком виразно і зовсім близько.

— Це ви, Аркусов, кличете мене? — озвався, нарешті, Тюменєв. І раптом побачив перед собою Аркусова.

Аркусов так міцно обняв старого астронома, що той трохи не задихнувся.

— Чого ж ви душите мене? От навіжений! Просто навіжений! — бурчав Тюменєв, а сам ледве не плакав з радощів. — Невже це все мені привиділось? Га? Аркусов! Ви? Дайте тепер я вас помацаю. Може, ви — оптичний обман, галюцинація розладнаної уяви. Ні, начебто справжній. Але яким чудом?

— Не чудом, Іване Івановичу, а, так би мовити, на законній науковій підставі. Ох, любий професоре! Ви не можете собі уявити, як мене мучила совість, що я злякався і відмовився летіти з вами. І потім я не міг примиритися з тим, що ви назавжди покинули нашу Землю. Олена Гаврилівна всі очі виплакала. Вона незабаром зрозуміла, а може, і з самого початку догадувалася, що ви вирушили в таку експедицію, з якої не повертаються. Та все ж вона молодчина у вас. Сльози котяться, але жодної скарги. "Так треба було!" — каже.

Ну от. Усі-всі на Землі хвилювалися, навіть піонери писали статті про те, щоб організувати спеціальну експедицію для вивезення професора Тюменєва та його супутників з Бети назад до нас. Я поїхав у Москву в цій справі і там узнав, що уряд уже давно готує цю експедицію.

— Як же так? Що за експедиція?; На чому ви летіли? — закидав питаннями Тюменєв.

— Про все оповім, Іване Івановичу. Тут вам пощастило. Незабаром після вашого відльоту в нас на Землі сталася подія надзвичайної ваги, хоча про неї довго ніхто не знав. Пам'ятаєте молодого московського вченого Синицина? Він до нас в Абастумані відпочивати приїздив і розповідав про свою нову електронну гармату. Ну от, цьому Синицину пощастило-таки оволодіти атомною енергією.

— Невже? — вигукнув Тюменєв. — Адже це колосальний переворот!

— І не кажіть, Іване Івановичу. Землі не впізнаєте. Всю техніку дороги дном перекинуто. Потужні Дніпрогеси, можна сказати, в кишені жилетки.

Тисячосильні карликового розміру двигуни. Поїзди небувалої довжини, вантажопідйомності і швидкості… Одним словом, могутність людини стала майже безмежною. Тепер цілком можливі і міжпланетні подорожі. Та ще з яке швидкістю!

Я вже давно розмовляв з вами не з Землі, не з Абастумані, а з ракети під час польоту. От чому я просив вас подавати радіосигнали. У нас такі апарати, що за цими сигналами ми точно спустились на місце вашого тутешнього проживання. Капітан навіть побоювався, щоб не сісти вам на голову.

— Так покажіть же скоріше свою ракету! — нетерпляче вигукнув Тюменєв. — От уже й справді несподіванка!

— Бачите, Іване Івановичу, які справи, а ви кажете… Признайтеся, що, мабуть, за старою звичкою, обізвали мене базікалом? Ну ходімо! — Аркусов пояснював далі: — У нас на ракеті багато і людей, і запасів харчів, і приладів. Якщо Савич та Архімед ще живі, ми розшукаємо їх, що б там не було.

— Навряд чи вони живі, — зітхнув Тюменєв.

— А чому б і ні? Хіба ви самі не висловлювали припущення, що на Беті можуть бути поживні речовини рослинного й тваринного походження? Тільки вам не щастило знайти їх, бо ви майже нікуди не ходили. Тепер ми всю планету обнишпоримо, у всі закутки заглянемо, всі її таємниці відкриємо.

І Аркусов, знову обнявши Тюменєва, вигукнув:

— Любий професоре, який же я радий, що бачу вас!

— Ну, ну, знову давитимеш, — бурчав Тюменєв, непомітно для себе переходячи на "ти". — І так уже всі соки з мене витиснув. То ж бо й воно. Бачиш? — Тюменєв змахнув з вії сльозу.

Щороку 6 травня — у день повернення на Землю, — за встановленим звичаєм, в Абастумані збиралися всі учасники польоту на планету Бета: професор Тюменєв, Архімед, Савич і численні члени "рятувальної" експедиції на чолі з Аркусовим.

За великим чайним столом головувала Олена Гаврилівна. Щастя омолодило її.

Починались нескінченні спогади. Гості і наукові співробітники обсерваторії з інтересом слухали розповіді Архімеда й Савича про їхні пригоди на Беті і про те, як їм пощастило зберегти життя.

Архімеда не дуже легко було вмовити оповідати про свої пригоди, зате Савич залюбки і докладно розповідав про блукання по планеті.

— ...І раптом, можете уявити собі, орхідея присунулася до мене і вже розкрила химерно скручені синьо-зелені, всипані золотистими цяточками пелюстки з'явним наміром схопити мене цими пелюстками. Та я, звичайно, не розгубився... — натхненно говорив Савич, картинно розмахуючи руками.

Дівчата захоплено дивилися на нього, як на безстрашного героя. Тюменєв слухав і добродушно всміхався. Він уже знав справжню ціну Савичу — людині з незначними, але легко помітними вадами і великими прихованими достоїнствами.